

Suwitaw tükike

Kodumaa ajalust.

Sakslase Dr. Petri kirjeldus

Gestirahwa elust ja olust aastal 1802,
kes Gestis ja Liivimaal 12 aastat kodukoolmeister
on olnud.

11741

Wäljaannud

Adam Peterson.

Handwritten signature

Wäljaandis,
trükitud A. Krennit'i kirjadega
1901.

Дозволено цензурою. — Юрьевъ, 1 декабря 1900 г.

2

Tartu Riiklike Ülikooli
Raamatukogu

34035

Nagu päälkirjast näha, on allpool seisaw kirjeldus
Njuba ligi saja aasta eest ühe sakslase sülest il-
munud — ja käib nimelt Eesti rahwa jelleaegse
elu ja olu kohta. Meil Gestlastel on meie esiwa-
nemate elu suuremalt osalt tuttav küllalt. Siisgi
jaab igaihele wististe tähelepanemise wäärt ja meele-
päraft olema, kui awaldame, misjuguft otsust ka
isegi üks sakslane jelleaegse Gestlaste kurwa elu ja
olu kohta andis. See sakslane, nimega Dr. Johann
Christoph Petri, on oma kirjeldust jelleaegse Wene
würsti ja abikantslerile, würst Kurafinile pühen-
danud ja nimelt järgmiste sõnadega:

Rõige armulifem würst!

Oma suurft julgust, seda kirjeldust ühe kõrge
nimelise ja auu-osalise mehele ette pannes, keda
igal pool kõigeauusamaks meheks ja õiglase oleku
kaitsejaks peetakse, wõib wäljaandja juba aimult selle
oma soowiga ära wabandada, et oma raamatule
waft jelleläbi maailma ees ilu ja hülgust wõib anda,
mida tal ilma kõrge kaitseta wististe mitte wõi-
malif ei oleks.

Würstlik Rõrgus jaawad ehk minu pühendatud
kirjeldust, mida ma kõige auusamal meelal toon,
armulifelt lugema ja selle raamatule Oma kõrget
kaitset mitte keelama, mis, kui ta ka mitte nii
täielik ei ole, kui olema piaks, ometi jellepääle on

rajatud, ühe tähelepanemise väärt maa ja õnnetuma rahwa seisukorra päält warjawat waipa ära tõmmata, ja tema saatusele kergendust katsuda muretseda. Ah piaks seda peagi sündima!

Teie, igast ühest auustatud ja auustamise väärt inimese sõber, kes Teie targa, õiglase ja hääsüdamlise Aleksandre I. trooni lähedal olete, võite palju, väga palju selle tarbeks hääd teha, et kannatajate Gestlaste ja Lätlaste häda ja wiletsust wähendate, nende kurwastust rõõmuks muudate ja neid õnnelikuks teete, neid, kellel ühtegi eestkostjad ei ole. Ja misjugune auus, hää ja õnnis toimetus see ei ole, inimesi õnnelikuks teha!

Würstliku Kõrguse, Aleksandre Kurakini kiidu- ja auustamise väärt loomus, suur inimese armastus, häätegew waim ja suurmeel saawad minu kirjeldust armulikult wastu wõtma ja selle puudused ja wigadused wabandama. Selles magusas, meelitawas lootuses ja auufartilises alanduses arwan ma ka oma nime nimetada tohtima. Erfurtis, 3. juulil 1802.

Würstliku Kõrguse kõigealandlikum ja truum auustaja
Dr Johann Christoph Petri.

Nii selle Sakslase pühenduse kiri ja ta näib ka tõsiest südamest tulnud olema. Küll kirjutas Merkel omal ajal orjapõlwe wastu kirjased, aga tema kirjad käisiwad ainult Kura- ja Liwimaa kohta ning Gestirahwa eluorra kohta ei ilmunud tema sulest peaaegu mitte midagi. Nimetatud auusameeleline Dr. Petri ütleb aga eeskõnes, et ta

oma kirjeldusega seda puudust vähendada püüdnud, sest Gestirahwa orjapõli olnud kõigeraskem ja rõhumam ja teenivat seda enam tähelepanemist. Ta ütleb: et ta Gestirahwa puudusi ja wiletsusi just niijugusel wiisil on püüdnud kirjeldada, nagu nad täieste olliwad. Uskumise wäärt on tema ütetus küll, sest Gestirahwa endised puudused, wiletsused ja ta rõhumised mõisnikude poolt — ei ole wististe kellegil Gestlasel enam tundmata asjad. Opetlik ja kasulik on aga selle kirjelduse awaldamine sellepärast, et ta nüüdistele Gestlastele nende esiwanemate elust ja olust selge pildi annab ja neile näitab, misjuguft suurft hääd kõrge ja wägema Weneriigi walitsuse poolt meile on tulnud ja weelgi tulema saab.

Eugeja pidagu aga ikka meeles, et see kirjeldus 1802 aastal on kirjutatud ja seega siis kauge minewiku kosta käib. Dr. Petri algab oma kirjeldust järguuisel wiisil:

Nüüd hakkam ma teitest kõnelema, teie kannatajad kaaswennad Soome merelabel, waeised, haletsemise wäärt, ühe parema elusaatuse tarbeks kõlblised inimesed! Teie olite kord wabad ja elasite rõõmsalt enda omaduse ja laste juures, keda teie nüüd mitte enam omaks ei wõi nimetada. Wähe on neid wägiwalla kangelasi, kellede rõhmuise all teie seisate, kes teid oma sarnasteks inimesteks ja riigialamateks piawad, ehk nad teiega küll ühe ja sellesama kõrgema walitsuse all seisawad ja teiega ühist Kristiust tunnistawad. Wõiksin ma oma kirjeldusega

teie saatust pisutgi kergendada ja tulitse krihwlige järgmised sõnad teie halastamata piinajate ja rõhujate südamesse kirjutada. Mõtlege, et inimesed olete! — Ja Sina, oh inimeste kaitseingel, anna mulle üks krihwel, millega ma kindla tõsiduse juhil, seda mitmesugust kannatamiste ja rõõmude segi, hääduft ja kurjust hirmsa rõhumise, ebauju ja rumaluse kothutawaid piltisid, wõõraid kombeid ja harjutusi ja rahwa wabaduse pääsmise püüdmist orjapõlwest, õigel wiisil lugeja filmade ette wõiksin joonistada ja kaastundliiselt nende waiksete elanikkude pääle alla waadata, kes ühel wiljarikkal maal elawad, mis neil aga mingisugust kasu ega tulu ei too. Kui ma ka nende rasket saatust muuta ja nende koorimatuji wähendada ei wõi, siisgi tahan ma ometi maailmale näidata, mis nad on ja olla wõiksiwad, kui neid selle wägiwaldse rõhumise alt, milles nad praegu ägawad, ära päästetaks ja nende õigusi laiendataks. Inimestena teeniwad nad meie käest wähemalt osawõtmiist ja kaastundmiist.

Gestlased on, läbisegi arwatud, kestmise kaswuga ja oma kaju poolest enam inetumad kui ilusad. See käib niihästi meeste kui ka naisterahwaste kohta. Ja kui ka naisterahwaste seas siin ja sääl mõnda ilusat nägu ja kehawormi leitakse, siis nähaakse selle kõrwal jälle 20 tõist, kes lühikesed ja pakjud, kohmetanud, kollase ehk pruuni näokarwaga, pakju uulte ja palgetega ning pisukeste filmadega ja seega ilma külgitõmbawa oletuta on. Minult wäikest osa nende seast wõib suureks, sirgeteks ja

ilusa kaswuliseks nimetada. Meeste seas leitakse weel enamalt ilusaid kehaid, mida aga raske ja wedaw käik arufordadel otse ja omas loomulises olekus hoida wõib, ja kui neil muidu ka kaunis ilus nägu on, siis rikkub seda pikf habe suurel mõõdul. Üleüldiselt arwatud, on neil tugew kehahitus ja nende seas nähaakse palju enam pisukeste kui suure kaswuga inimesi. Nende musklid on tugewad, nahakarw pruunkollane, näod päikesest pruuniks põlenud ja tõsised ehk palju enam kurwameelelised, täis tuskü ja isemeeljust ning kuiwetanud, juuksed õhukesed ja enam walged kui kollakad, mustad ehk pruunid. Mõtlemises ja tegemises näitawad nad endid tuimad, kindluseta, pikalised ja kõwameelelised wälja. Nad on suured hinge- ja ihurahu sõbrad, Tõsine ja kurblik oled, mis selle rahwa näost wast siis lühikeseks ajaks lahkeb, kui waimustawate jookide tarwitamise juures oma wiletjust unustab, on tema suure wiletjuse ja puuduse tunnistus. Sellepärast paistab tema näost ka weel alati waike järelemõtlemine wälja, mis kurwameeljuse sarnane on, ja ka rõõmuawalduste juures mõnesugustest hirmsatest ja kohutawatest tundmustest tunnistust annab. Niihästi meeste kui ka naisterahwad kannawad seda märki enda külles — ja ehk küll naisterahwad, nagu igal poolgi, läbi segamini arwatud, elawamad, rõõmsamad ja lahkedamad on, kui meesterahwad, siisgi näitawad nad ainult liig selgeste, et ka nemad orjuse koormatusti tunnewad, aga nad on selle üle palju wähem mu-

relised kui meesterahwad. Et wäga palju Gesti meeste- ja naisterahwaid hoopfad, auusameelelised ja nõukad inimesed on, selle üle ei arwagi ma pikemat seletust tarwis olema. Aga niisuguseid on ikka säält suuremal hulgal leida, kus mõisaherrad pijutgi inimlijemaid ja paremaid tundmusi riinus kannawad, kui tõised nende seisuse osalised.

Lapselt saadik rõhumise, waljuse ja ülekohtutegudega, mida temaga tehakse, harjunud, waatab Gestlane igaihe otja kartlikult ja arglijelt, kes mitte tema rahwausest ei ole ja tema seisuse wärwi ei kannu. Ta waatab arufordadel otjekoheselt wiisil ihe wõõra inimese otja, sest ta kardab, et see mõni tema piinaja ja ülekohtutegija on. Sellepärast ei usalda ta ühtegi wõõrast inimest, sagedaste ka mitte oma õpetajatgi. Kas see siis ime on, kui ta siidames põlgtus ja salawiha Sakslaste wastu pesitab, keda ta oma rõhujateks piab, kuni orjaise, mida Saklad tale pääle panivad, ärawõetud saab? Dns see siis ime, et need tundmused, mida ainult piitja abil salajasse siidamesse warjule surutakse, sagedaste wastuhakkamise- ja mäsjutundmusteks muutuwad? Kui sarnastel põhjustel tema wälimine olek arufordadel rahulist meelt ja hääd käekäiku kuulutab? Kuidas wõiks tema nägu siis ka weel siimist rõõmu ja rahu awaldada, kui see tema siidamele koguni tundmata asjaks on jäänud? Kas wõib see siis kellegile wõõras ette tulla, kui ta Gestlaste seas arwa nägusid näeb, milledest lahke ja rõõmuline meel wälja paistawad? Igal pool puutuwad

ainult wiletšuse- ja hädakujud filma, kelle otsaesist põlgtus, rõhumine ja piinamine hirmjal wiisil on kirjutanud. Kuhu ja ka ial lähad, ifka näed ja meeleäraheitliji nägufid milledest rumalus, ebausf ja tuim olef wälja paistawad, fillme, mis iga tahes wiha pärast punni aetud pääst wälja tahawad tungida — ja enda piirajate rikkust, toredaid hooneid, hääd elu, kadeda pilguga waatawad, — iga möödaminejat wihasel ja kurjal meelel naerawad ehf tufaselt teda filmitšewad, pilkawaid ja kahjuröömuliši käeliigutuši selja taga tegewad, mida kauaegje ja pika orjapõlwega harjunud meel on sünnitanud ja neile ühtlasi loomulijeks kui ka harjunud kombeks on saanud. Sellepärast wõib wööras lühikese ajaga Gestimaaal kahte asja piagi tähele panna: sääl kus inimesed niisugused on, nagu ülemal pool kirjeldatud, on walitšus ifka kare ja halastamata, ja: suurte mõisate pärisorjad, kus mõijaomanikud mitte niisugawalt talupoja seišufordade sišse ei wõi tungida, on alati julgemad, uhkemad ja südikamad, kui pišufetes mõisates; aga et nad orjad on, siis on nad ifka kurjad, šalafawalad, wahest ka häbematawad wööraste, išeäranis Sakslaste wastu.

Urwa ja ainult mõnes maafobas, nimelt niisugustes mõisates, kus hääd, inimese-armastajad ja juuremeelelijed, täieste auusad mõisaherrad walitšewad, puutuwad waatlejale täielise terwišega, õitšewad ja punašed näod fillma, mida muire ja kurwastus ärarikkuda, kahwatumaks teha ja kofkufišguda ei ole jõudnud. Sellekõrwal on aga niisug-

gufid sadakorda rohkem, keda puudus, rõhuline, orjus ja piinamine ning paljud muud mured ja hädad loomu poolest täiesti ära on rikkunud. Sellegipärast ei ole see hää olus, millest Looja ka needgi inimesed löi, weel mitte täiesti rikutud ja tema esialguline wärw weel mitte suutumaks ära-fuluda wõinud. Siin ja jääl näha see siiski weel palju selgeid ja puhtaid inimese loomulisi, milledees hääduus korrapäraline ja õiglane olek, truudus, hääpoole-hoidmine ja ligimese armastus aset on wõtnud; palefid, milledest otsekohene olek, kärmus ja auus meel wälja paistawad ja waatjale rõõmu sünnitawad, raudsest witsast hoolimata, millega mõisnikud nende selga piitsutawad, kahe põigla-pakfufest ja kahe sõrme-jämedufest kuuudist hoolimata, millega nende piinajate metfik meel neid pekfab.

Palju enam kui mõne oma laiduwäärt puudufe läbi, faawad need inimesed enda musta ja määri-
 nud riiete läbi inetumaks tehtud, mis läbisegi ar-
 watud, kõik enamiste mustjas-pruunist willafest kar-
 mist riidest ehk nenda-nimetatud „wattmannist“ on
 walmistatud; enda mustufe, alalise higi ja suitsu
 haifu, enda kombeta, nürimeelelise oleku, oma äge-
 date kehaliigutuste läbi rääkimise juures, oma meelt-
 ärasheitwate nägude ja inetuma häälitsemise läbi,
 mida nad iga piisufese asja juures awaldawad, ine-
 tumaks, põlgtufe wääriliseks ja fallimataks tehtud.

Kui küla des, tanawates, põldudel jne. farnas-
 tega üks wõõras kofku puutub, siis waatawad nad
 taratanud pilgul tema otfa. Wõtub see wõõras

mõne kiwikese, tiukese lillekese ehk muu sellejarnase asja maast ülesse, siis jäävad nad soolajambana seisma ja waatawad uudishimmulijelt ja imestades sinna poole, nagu oleks ta mõne kalli asja ehk waranduse leidnud. Näewad nad siis, et asi mitte nii wäga tähtjas ega kallis ei olnud, waid et see üks kiwikene, lilleke wõi muu jarnane asi oli; kui ta seda kätte wõtab ehk tasku pistab, siis naerawad nad südamlikult selle üle ja ajawad isekeskis iga-sugu pilkawaid jutte Sakslaste üle ja püüawad selwiisil oma wihast südant jahutada. Ülepea on pilkamine, teotaw laimamine, kawalus ja jalaline olek nende loomuse pääomadused, mida nad aga palju enam oma rõhujate läbi külgi on omandanud, kui et see nende esialguline loomus oleks olnud, sest neid wigadusi leitakse ka Soomlaste ja Lätlaste juurest. Peaaegu igal pool on talupoeg niisama-suguse olekuga, nagu tema kurnaja mõisaherragi. On see inimlik, hääsüdamline ja sõbralik, siis on ka tema alam ustaw, auupakkulik, awitaja ja oma riiete ja eluforteri poolest puhas ja kaine. On mõisaherra walju ja halastamata, siis warjab ori tema eest oma häädufi, matab oma raha maha, on tufane ja laisk, nii et isegi noored mehed ja tüdrukud niisugusel wiisil käiwad, nagu ei jõuaks nad enam jallgu ülestõsta; panewad endid kaltsus-riietesse, ¹⁾ jätawad pääd sassi ja harimata, ja on

1) Kas nad endid meelega närudega ehtisiwad ja omad pääd sassi jätsiwad? Ei, — see on naisterahwa loomu wastu. Palju õigem on: et nad seda waesuse, nälja, puuduse (riidepuuduse) ja ajanappuse pä-

argliſed, nii et nad waewalt julgewad wõõrale ta küſimise pääle wastata ehk tema käest mingit wä-
leſt kingitust wastu wõtta. Umbuſaldus ja orja-
wainline kartus laſewad teda ſellejuures waewalt
oma päriſherra otſa waadata, ja ta wäriſeb ſage-
daste juba ſiis, kui temaga paljalt rääkima haka-
takſe, ſeſt et ta iga küſimise taga omakaſu kiſkujat
ſalafawaluſt arwab warjul olema. Ta tunneb

raſt tegiwad. Piirita mõiſa orjus ja muud pudimafjud ei jätnud
neile wileſatele ka talwelgi aega — omale riiet teha. Ja milleſt wõis
ta ſeda ka walmiſtada, kui aastasajad läbi hirmus orjus, suur wae-
jus, ſõjad, koduſõjad, kattu ja näljaajad teda maani maha rõhufiwad
ja maad laaſtafiwad? Ja mis oli ſiis iluſama puhtama naiſterahwa
ja neiu palk? Teda wõeti wägifi mõiſa — Sakſu teenima. Sääł röö-
witi wägiwaldſelt ta neiulik auu herraste poolt ehk opmanite ja mõiſa
teendrite läbi. Siis panti ta wägise mehele. Ja rahwas ſõimas ſiis
teda „mõiſa atakſ.“ Küll pidi aga ſel Geſti naiſterahwal liig palju
kannataja ſuuruſt ja kangelase meelt olema, keſ ennaſt orjaajal ehiſ-
tada julges, ſeſt ſee ajas teda eluajaks oma rahwa põlgtuſe alla ja —
otſe piinateele! Ta pidi end oma piinajale ehtima ja oma puhtuſe ſel-
lele ohwerdama. Mõiſa herral oli õigus iga oma päriſorja eſimeſe
„pruudi öö“ pääle. Seda õiguſt nimetadi Ladina keeles: „jus
primae noctis,“ ja ſeda hirmuſt õiguſt tarwitadi ahneſte enamiste
igas mõiſas. Seda meſitut õiguſt püiti maailma ees nii wabandada:
Mõisnik püida ſelle oma õiguſe tarwitamiſega oma tööjõudu ſuuren-
dada, oma orjahulka enamdada ja tarwitada ſeda — hädaſunnil, töö-
rahwa puuduſe päraſt — ja tahta ſeega ka oma orjade kehaliſku tuge-
wuſt endendada. Selle ſaadankliku wabandufeega taheti inetumat liha-
himuneelu iluſtada ja tale kõrge majandufiline otſtarbe anda. Nga
harilikult rööwiti näofamate neiude puhtus mõiſas juba ammugi enne
pruudikſaamiſt ja eſimeſt mõrſjabbõ paljudelt ära, ſagedaste ka
allaealiſtelt neiudelt (laſtelt). 130-ne aastane Holſtre Adu on ju-
tuſtanud: Mõned mõiſaherrad olla oma walla allaealiſed neiud ära-
ekſitanud — käima pääle ſaatanud ja neid ſiis jurnuks pekſnud. Wõib
olla, et need lihaneelu kangelafed endid ſeega teenidud karistuſe eef-
hoida püidfiwad, millega walju ſeadus igat allaealiſe eſtitatajat kan-
geſte ahwardab, ka ſiis weel kui alaealine orja ſeiſufeſt on. Siin
olgu weel tähendatud: et Wenemaal orjaajal mõisnikkudel eſimeſe
mõrſjabbõ-õiguſt ialgi ei ole olnud — ja et ſelle tarwitamine jääł
tundmata ja kuulmata aſi oli.

kausaegse äranähtud ja proowitud elutarkuse läbi oma herra ahnuft ja täitmata, halastamata südant ja püiab sellepärast tema ees, niipalju kui wähegi wõib, oma seisukorda waranduslikes kui ka muus asjus õige wiletsaks ja alatumaks kujutada. Iffa ütleb ta ennast waese, abita ja wiletsa olema, ikka kaebab ta saadud õnnetuse ja õhtab kurja-aegade üle. Kõigewähema asja juures teeb ta saladusrikka näo ja on iga rikka saagi ja kasu juures tuim ja üksluine,

Rahwause loomu ei ole sellel rahwal mitte, sest et ta wilets pärisori on. Gestlastel puudub ju täieste ijeomajala pääl seismine. Kui neile siis laiskust, salakawalust, kangekaeljust, tuima olekut ja palju tõiji wigadusi, mis ikka ainult orjuse läbi külgi signewad, — süüts antakse, siis on selle põhjus see, et neil omajala pääl seismist ei ole. Et nad aga omajala pääl seiswad inimesed wõiksid olla, selleks pantakse neile mitmesugused takistused tee päälle ette. Nende hingelifest olemifest ei ole sellepärast siis ka palju ütelda. Piab Gestlast oma walju ja wõimuka käskija ja piinaja ees seisma ja toimetama näinud olema, kuidas ta hädalises, hirmulises seisukorras selle põlwe jilitab, arglise pilguga waewalt üleswaadata julgeb, kolmekümne samukauguselt oma mõisaherra ees mütsi pääst maha wõtab ja longus pääga mööda lähab, — kui omale ette tahetakse kujutada, kui sügawale inimene oma auutundmusest alla wõib langeda. Ka mitte vähemadgi omajala pääl seiswat waba olekut ei ole sarnase wiletsa

inimese juurest leida. Üks kahetseja süialune, kes hirmsa Inkwiſitioni wõi piinamise kohtu ees seisab, wõiks sellekohalift pilti kujutada, kuidas Gestlane oma herra ees seisab. Pääleselle annab Gestlase mustjas-pruun karw, sõre hall ehk pruunikas habe, ja häda, wiletust ning kurwastust awaldaw nägu — iga tundmusriika inimesele õige kurwa ja südant-lõhestawa pildi.

Lapselt saadik asub wiletuse ja orjuse rõhk tema näo pääle ja wihtamine ning sügaw salawiha ühes kibeda põlgtusega on ainuke tugew tundmus, mida põrmuse maha surutud Gestlane omandab. Sakslane on temale hirmutuse pildiks, ta lastele kolliks. Kui wiimsed kiskendawad ehk wait ja sõnakuulelikud olla ei taha, siis hüüawad wanemad neile hirmutuseks: „Ole wait, Saks tuleb!“ Näewad siis lapsed küla wahel, kuhu nad mängimiseks kokku kogunud on, üht Sakslast enda poole tulema, siis jätawad nad kõik maha ja jooksewad järgmise hirmutisega minema: „Saks tuleb, Saks tuleb!“ Riietest nimelt tunnawad nad kohe iga Sakslase ära. Selle nime all ei tunne nad mitte ainult Sakslasi, waid ka Inglise, Prantslasi ja kõisi ära; ainult Rootslasi, Wenelasi ja Lätlasi kutsuwad nad oma pärisnime järele. Sarnase igapäewase wiha- ja põlgtuse awaldamise pärast Sakslaste ja mõisnikkude wastu, kardetakse ka ifka segadust ja mässamist tulema, sest et niisugusel korral üksigi Sakslane eluga pääseda ei wõiks. Iga sõja ajal kardetakse palju enam omamaa kui wäljamaa waenlast, ja wiimasel

Rootsi-Bene sõja ajal paistiswad siit ja säält selle rahwa ärkawal olewa mässamise waimu jäljed wälja.

Gestimaa talurahwa elukombeliku loomuse rikumise põhjust oleme ülemal pool juba seletanud. Rahulise ja hoolimata meelega näeb ta sagedaste inimesi ja loome surema. Seda tuima olekut avaldab ta sagedaste ka oma enese laste kohta, keda ta orjuse tarbeks näeb üleskaswama ja ta tunneb arwa kaastundmist, kui ta neid nälgima — ehk waitist haletsemist, kui neid uppuma näeb. Rõigesuurema tuimusega piitsutab ta sagedaste oma herra käsu pääle oma kaaswenda, kes tale midagi kurja ei teinud, ja ruttab arukordadel õnnetumale appi. Külmawereliselt löikab ta omal kõri maha ehk poob ennast ülesse, kui tal nuhtlust karta on. Aga suuremalt osalt on see ifka mõisaherrade liig waljuse, halastamata meele ja piinamise wili: Herra von Fontin, Looperi mõisas, ahwardas kord üht oma wana talumeest, et kui ta mitte homme kahe hobusega mõisa tööle ei tule, siis pidi ta 20 hoopu saama. Mees oli endise herrale ifka ainult kolm päewa nädalas ühe hobusega tööd teinud. Ta teatas seda oma herrale, aga see jäi oma nõudmise ja ahwardamise juurde kindlaks. Talumees lähab minema ja ütleb oma kaaswendadele: „tema ei piamulle ometi mitte peksu andma, — minule, kes ma endise herra käest ühtegi hoopu ei ole saanud!“ Ta läks ja poos ennast ülesse. — Üks trüdruk, keda proua von F. . sellepärast hirmsal wiisil piitsaga peksis, et see pesupesemise juures piisut ekfinud

oli, jooksis ühest nurgast tõise ja viimaks tiiki, kuhu ta uppus. Herra G. . . kes mõisniku lapsi õpetas, tuleb seda teed mööda, näeb trüdrufut wees pikali olema ja kuuleb piinajat appi hüidma, aga liig hilja! Õnnetu tüdruf tõmmati furnult weest välja. Herra B. . . ohkab selle hirmsa sündmuse juures. Proua von Kawer, kes mulle seda lugu jutustas, ütles sellejuures järgmised sõnad: „Ka meesterahwa poolt on sarnane tegu toores ja metsline, aga weel palju hullem on lugu, kui naisterahwas seda teeb, kelle asi talurahwa üle walitsemine ei olegi.“ — G. . . mõisas tõmbawad kaks talupoega enda hirmsa piinaja, herra von F. . . hobuse seljast maha, kui ta ühte karjamõisa ratsutas, lööwad ta furnuks ja wadawad metsa. Teda otsitakse taga ja leitakse weel elusalt ülesse. Teda wiiakse kodu, kus ta kolmandamal päewal sureb. Mõlemad mõrtsukad ei jookse mitte ära, waid lasewad endid wastupanemata finni wotta ja tõendawad kohtu ees, kui neile surmanuhtlus ette luetud: „Meid ei ehmata see otsus mähematgi; meie sureme häämeelega, sest meie oleme ometi enda kaaswendasid selle piinaja käest päästnud. Sarnaseid tunnistusi tuimast ja külmawerelisest olekust wõiksin ma weel mittu ettetuua, aga olgu neist paarist näitusest küllalt.

Õjearanis halastamata ja kõwajüdamline on Gestlane oma loomade, nimelt hobuste wastu. Need waesed loomad piawad ikka kõigi nende hoopide eest kannatama, mida talumees oma herra, tema walitseja ja kubjaste käest saanud, ja töö, mida nad

hobustele pääle panewad, on väga raske. Kaeru saawad nad arwa, sest Gestlane tarwitab neid sage- daste iseeneise toiduks, Rõigekurwem ja haletsemi- se-wäärilistem on surm, mida see piinatud ja kurna- tud loom leiab, kui tema jõud otja on lõppenud. Mida suuremaks ta nõrkus ja jõuetu olek saab, seda wihasemalt ta teda piitsutab, seda tujasemalt keerutab ta oma knuuti. Suurem osa hobusid saa- wad lõpmata hulga hoopide all otja ja lõpetawad selwiisil enda piinalist elu. Nad katsuwad iga ho- bust, kes sarnasel wiisil lõpmata hulga hoopide alla ja raske koorma ette mahalangenud on, jälle üles- tõusmisele awitada, pekjawad teda keppidega ja pane- wad imeks, kui neid pisut enam halastuse tundmist loomade vastu kästakse awaldada. Leiab loom hoopide paljuse all surma, siis wiiwad nad teda ise ära ja toimetawad kõrwale.

Sel põhjusel, et Gestlane iga Sakslase ja mõi- saherra vastu sügawat wiha ja põlgamist omandab, on tale ka iga uuendus, olgu see kes teab kui tu- lus ja kasulik, wastumeelt. „Minu isa-isa ja isa tegiwad teisiti ja mitte nii,“ on nende alatine was- tus, kui neile midagi ette pannakse, üht uut pare- mat tööriista soowitakse jne. Sellepärast oligi nii raske, kartule kaswatamist, mida Wene ohwitserid, seitsmeaastase sõjaajal Sakjamaal omandasiwad, talurahwa seas pruugitawaks teha; sellepärast ei taha nad niidgi Sakjamaa wartadega (wiist kooti- dega) enda wilja wälja peksta, sest et nende esiwa- nemad kõwerate malkadega peksiwad; sellepärast ela-

wad nad ennemine mustas puust suitsutubades, kui puhtamates ja mõnujamates ehk kiwimajades, mida neile mõned herrad siin ja sääl ülesehitama on hakkanud. Nad piawad iga uuendust kahtlaseks. Iffa mõtlewad nad: selle taga seisab mõni mõisaherra kawalus warjul, kes ennast nende kulu pääl ja päälepantud koormatuste abil rikkamaks tahab teha. — Sel asjal on ka tõine järeldus ja nimelt, et mõnigi oma kunstniku osawust, oma waimuandisid, mõnda uut leidust jne. hoolega warjul hoiab, ainult sellepärast, et teda mitte sunnitud ei saaks, seda mõisniku kasuks tarwitama. Nende osawus ja waimuanded on selwiisil palju enam kahjulised kui tulusad, ja siin wõib igaüks peegliselgelt näha, et piinamine rõhumine ja orjus kõike waimu edasipüüdmist alla surub ja iga waimu jõudu halwab.

Kui Gestlase juurest üht rahwuse loomust leida ei wõi, siis otsitakse nende juurest ka asjata rahwuslisi woorusid. Need on: auus meel, kombelik olek, ekaw osawõtmine igast asjast, waimu haridus jne. Kõik need ei ole praegusel seisukorral Gestlastele osaks saanud. Meile antakse ehk üleüldist korratumat olekut salakawalust, tigidust ja kangekaelsust kui rahwa wigadusi süüks, ja ma ei sallga mitte, et need omadused ühes paljude tõistega, mis siin nimetatud ei ole, selle rahwa küllest leida on. Aga sellegipärast leitakse nende seas ka palju, kes oma herrat truuduse ja korrapäralise olekuga teeniwad ja otsekohesed, lahked, auusad ja jumalakarlikud inimesed on; ja kui need eespool tähen-

datud pahad omadused ka juurema osa Gestlaste pääle langeksivad, siisgi teeniksivad nad ennemalt meie kaastundmist kui põlgamist, Neil on väga vähe õpetust ja haridust, ja pääleselle ka veel lõpmata hulk tõisi põhjusid, mis need nende wiad ära wabandawad. Sarnasel wiljarikkal maal, nagu Gestimaa on, mis, — kui wilja wiinaks ei põletataks, ehk laewadega wälja wiimiseks mõisa aitadesse ei topitaks — oma elanikkudele küllalt toidust annaks. Sarnasel maal juba märtsi kuul ilma wilja-ivata olla, mõisast leiba paluma ehk kerjama minna, on rõhuw küllalt. Mis sääl siis imestada on, kui Gestlane seda mingiks warguseks ehk ülekohtu teoks ei arwa, kui ta rehepeksu juures ehk tõistel parajail filmapilkudel selle küllusest rõõwib, kes tema higist ja waewast uhteks, kõrgiks ja rikkaks on jaanud? Ta piab auutumaks, kelmiks ja petiseks saama, niikaua kui tema wastu rõhujat oldakse ja tale awalikult ülekohtu tehakse. Diglaste ja parema tundmustega herrade alamate juures on sarnased kelmused aruldased ehk koguni tundmata asjad ja on sääl orjad truud, hääsüdamelised ja auusad, mis iga mõistlikku ja auusat inimest rõõmustab. Allpool jaan ma parajal kohal seda oma ütelist näituse waral tõendama.

Kõigi nende rõhujate koormatutse ja mitmesuguste wiletuste juures, kõige nende waesuse ja puuduse juures nähakse siisgi palju, kes rõõmsad ja lahked on, iseäranis erutawa põletatud wiina joomise juures on. Et neil ainult väga wäha ihaldusi on, ja nad wististe ka tõisi ei tunne, kui üks-

nes oma wähearwulisi, siis ei soowi ja ihalda nad enam ka midagi. Ja see on neile tõeste weel suureks õnneks. Nad tunnefiwad enda rõhumist ja wiletsust weel palju sügawamalt, kui nad ihaldusi tunnefiwad, aga mitte ühtgi abinõu oma südamete rahustamiseks ei teaks. Minult üht ja nimelt wabaduse ihaldust piab siit maha arwama; aga ka seda mõistawad nad, kui ka mitte muul wiisil, siis ometi ärarajooksmise läbi rahustada ja wabest ka täita. Tähelepanemise wäärt ja elutarkuse läbi tõeks tunnistatud on, et Gestlane ühe walju, aga õiglase herra wastu palju auusam on, kui liig pehme mõisa herra wastu. Nende otsustused oma „Sakste“ üle on tihti väga kohalised ja õiged. Ma olen mitmega rääkinud, kes herra tegewuse ja mõtlemise wiisi nii loomulikult kirjeldasiwad, nagu seda mõni ošawam kirjaniik waewalt paremine teha wõiks. — Nuuwäärt praust Glanzström, Mihkle kihelkonnas, jutustas mulle kord, et ta ühe wana 80 aastase talumehe maha olla matnud kelle surma ta väga taga kahetsawat, sest et see oma kaaswendadele väga hääks eeskujuks olnud. Üht uisjugust õiglast meest, tõendas ta mulle, ei olla ta weel ialgi talurahwa seas leidnud. Ikka olnud ta rahuline, rõõmus ja lahkes tujus, ja ei ole teda ialgi nurisema ehk kellegi üle kaebama kuulnud, ka mitte — see on väga palju — oma Sakstege üle, mille üle kaebamine ja nurisemine Gestlaste seas kõige sagedam on. Ikka olla ta tõisest hääd rääkinud ja nende wigadusi wabandanud. Ialgi ei olla ta loomuliste õnnetuste,

nagu elaja tõbede, haiguste, wiljaikalduse jne. üle pahandanud, ja sellega sagedaste teda, oma õpetajatgi — häbistanud. Ühhidelt: üht nii tublit ja auusat meest ja nii hääd ristiinimest ei wõiwat wististe mitte enam kogu Gestraste seas leida; ta ei wõiwat ta tähendatud meest ialgi äraunustada. Kui wäga see õpetaja teatus mind rõõmustas, wõib juba sellest märgata, et mõisnikkude halastamata ja meeliku walitsuse põhjusel selle põlgtud, mahasurutud rahwa seas wäga arwa üht hääd, ausameel- list inimest leida wõib, mis tervele rahwusele auu teeks ja tunnistust annaks, et temas ta ikka weel auusaid ja otsekoheseid inimesi on.

Ühe wõõra walla talupoeg tuli kord herra von Mohrenschildi juurde, mees, kes oma talu- rahwa wastu igas tükis häädust, lahkust ja õiglast meelt awaldas ning ta hääd käekäiki igal wiisil edendada püidis, ja jutustas muu seas sellele, et tema herra tale keelanud olla, sellest jõesst kalu püüda, mis tema ukse eest mööda jooksis. Häa mees ei wõinud oma terve inimese mõistusega sugugi aru saada, kuidas kellegile kalapüüdmist ühest wee- olast keelata wõib, mis tema ukse eest läbi jookseb. Ta ütles sellepärast: „Sumal on ju ometi kõigile wett loonud. Aga päris herrad keelawad selle tar- witamise wiimaks koguini ära.“ — Üks talumees, kes osaw naljahanmas oli, tuli kord Pärnu linnas Kullasepa juurde ja küsis temalt, mis ta tale ühe hõbetüki eest maksab, mida ta tale müüa tahab? Kullasepp ütles, et ta seda enne nägema piab —

ja pani tale, et kaupa õige odavaks sõbitada pudel-weini ette, millega teda peagi joobnuks tegema arwas. Talupoeg jõi seni kui pudel tühjaks oli saanud, mispääle kullajep hõbetükki näha soovis. „Fah,“ wastas see, „mul seda hõbetükki weel ei ole; ma ütlesin Teile ju, et ma Teile tükk hõbedat tuua tahan, kui kord leiab. Seniajani ei ole ma weel midagi leidnud. Täna südamest weini eest! Jumalaga!“ Kui ma ilusal talisel ilmal kord väljas jalutasin, tuli mulle talupoeg saaniniga vastu. Ta sõitis pikkamisi minust mööda, waatas jägedaste ümber ja jäi wiimaks seisma. Kui ma lähemale tulin, küsis ta minult jaani päale tähendades: „kas mul lusti sõita on?“ Ta pidas mind wististe mõneks reisirajaks, kes wäsinud on ja häämeelega tükkise maad edasi sõidaks. „Oh ei, armas mees;“ wastasin mina, ma täna Sind; ma jalutan pisut.“ Ta näis jelleüle imestama, kuidas jarnase libeda külmaga väljas lusti pärast käia võib ja sõitis edasi. See sõbralise ja lahke oleku märk oli mulle väga meelejärele. Siin weel üks luotene. Kui mind Tallinast H. . mõisa wiidi, tuli weel seesama päale lõunat üks auus wana talupoeg major von B. . . juurde. Terwis ja auus meel paistiwad ta lahkest näost välja. Mis ta suu rääkis, seda näis jüda kinnitama ja ta wärsiwad põlwed tegiwad tale seismist raskeks. Major lastis tale sellepärast tooli tuua ja käskis teda istuda. See pani mind imestama ja rõõmustas mind ka ühtlasi, sest et jarnane lahke olek talurahwa ja mõisnikkude wahel

Liivimaal aruldane asi on. Kõsimeise pääle, mis ta soowib, wastas ta: ta tahtwat häämeelega feda herrat näha, feda ta poeg (ta oli mõisa kutsjar) täna linnast siia olla sõidatanud. „Siin ta on,“ ütles tale major. Ta tõusis ülesse ja hakkas minu põlwede ümbert finni. Pääle õhtu=sööma, enne kui ma magama läksin, seisib minu ukse ees kutsjar, tema poeg, kes mind toonud oli ja andis mulle korwitäie wärskaid maasikaid. Kui mulle keegi wiis rubla oleks kinkinud, siis ei oleks see mulle mitte nii armas olnud, kui need esimesed marjad, mida üks auus ja otsekohene süda mulle kingituseks toonud. Ma tänasin teda kingituse eest ja andsin tale wäikeste jootraha. Sarnaseid hääsüdamlise loomuse märkijid olen ma Gestlaste seast palju leidnud. Reid on aga siisgi, terve rahwa kohta arwatud, wähe leida.

Kui üht pilku Gestimaa põllu= ja majapidamise olu pääle heidetakse, siis saadakse peagi aru, et siin wäga wähe uuendusi ja parandusi on olnud. Et Gestlased kõiki uuendusi ja parandusi põlgawad ja ainult wastu tahtmist ja wägisi sunnida tulewad, et enda eluforda pisut muuta ja parandada, feda ei ole ka jugugi imeks panna. Niihästi mõisa kui ka talumaade harimine on nii iseäraline, et ma terve raamatu Gestimaa põllu=harimisest piaksin kirjutama, kui sellest selget pilti anda tahaksin. Olgu siin ainult lühikesed tähendusjed põllupidamise seadluste kasust ja kahjust kirjeldatud. Küllap mõned üksikud tähtikesed Gestimaa põllupidamisest jälle wahete wahel nimetan.

Üleüldiselt arvatud, ei saa maa Gestimaal ammugi nii tarvitatud, nagu ta tarvitatud peaks saama. Üks kõigesuurem põhjus, mis seda hooletumat ja forratumat olekut sünnitab, on jällegi pärisorjus, mille all talupojad ägavad. Mõisnikul on õigus, oma talumeest ühe maatiiki päält tööse pääle elama panna ja endist maad, kui see juba hästi välja haritud on, omale pidada. Jah, ta võib koguni temalt kõik maa- ja põlluriistadgi ära võtta, ja, mis veel hullem on, teda ühes naise ja lastega äramüüa, kuhu aga tahab. Kuidas võib jääl tööhimu, hoolsus, edasipüüdmine edeneda, kus omadus kindel ei ole? Üsna loomulik on, et talurahvas oma põldusid ainult nii hooletumalt harib, kuidas vähegi päewast päewa läbi võib saada. Ja seepärast ei või jääl ka mingisugune erk ja tööhimuline waim asuda, mis põllutööd edendada võiks. Sellepärast haritakse kõik maa, — ainult mõisnikkude ja kirikuõpetajate põllud väljaarvatud, — õige laisal ja hooletumal wiisil. Talupojad jääwad põlluharimises ikka oma isaiast päritud wiiside juurde seisma ja ei tagane jäält karwakestgi tagasi ega edasi. Põlluharimisel on ka oma loomuliste raskustega wõidelda. Rare kliima tarwitab korralist põlluharimist niihästi ühel kui ka teisel ajal, milleks aga lühike suwi ikka ei taha jätkuda. Põllutali ei lase loomatoiduse puuduse pärast mitte palju sõnnikut soherdada ja nii ei saa põllud tarwilisel määdul ramutatud. Aga mõndagi neist raskustest võib kõrwale toimetada, kui herrad ise

piisutgi tõsiie paranduse ja uuendamise pääle mõtleksiwad. Inimeste puudus on pähallikas, kust kõiksugused puudused ja wigadused wälja keewad, ja rahwa-enamus oleks niihasti põllutööle kui ka mitmele tõisele asjale suureks tueks ja abiks. See nimetatud põhjus näib jääb, kus haritud maast puudus on, tühine olema, aga see ei ole tõeste mitte nii, waid näitab paljalt nii olema. Inimeste üleliigne paljus wõiks sajal tõisel wiisil tarwilikuks tehtud saada, wabrikutes, ehitamiste juures, ehk nad wõiwad siina wäljarännata, kus töörahwast puudus on. Ja kui palju ei ole sarnaseid tühje kohte! Suured sood, suured tühja- ja paljamaa hulgad, isegi paljud tarwitamata madala-puu metsjad on tunnistuseks, et inimesi weel ammugi mitte üleliig palju ei ole. Mõned herrad mõistawad piisufeste awitamiste ja häätegede läbi inimeste enamdamist oma maakohtades edendada. Nad annawad, näituseks, mõnele abielusje astujale mitu mõõtu põletatud wiina ja kui ta oma mõrsja wõõrast wallast toob, ühe waadi õlut pulma tarbeks; ehk nad wõtawad ühe uue maailma kodaniku sündimise sõnumit niisama suguste joodawate kingitustega wastu. Isale, kellel palju poegi on, antakse wäikesed kergitused, wabastakse teda mõnest raskest mõisatööst ja ihunuhklusest, ehk antakse talle tüki maad, mille eest tal tarwis orjata ei ole. Sellest on näha, et rahwa enamdamise edendamiseks sarnased piisufesed abinõud mõjuwad. Aga palju, palju suuremal mõõdul oleks see siis wõimalik, kui talupoeg omaga aasta läbi

lahkete wälja wõiks tulla. Aga mitmed mõisnikud raskendawad koguni paariminemist ja teretawad abieluhimulist noort meest — piitsuga, kui ta abielusse astumise luba palub, ehk nad piinawad talupoja nii läbi ja läbi ära, et jellel nälja, mure ja wäsimuse pärast kõik abielusse astumise lust ja laste himu (nende sünnitamise lust) ära kaob, nii et ta enam omagi tööd ei taha teha ja koguni metsa jookseb. Kes mähegi omaga wälja tuleb, see ei jookse ialgi ära, ka siis mitte, kui ta mingisugust kuritööd teinud. Sarnasel korral saab ta enmast wähest küll warjama, aga ikka jälle warsti wäljatulema. Waest ei wõi misgi asi kinnipidada, ei ka naine ja lapsedgi, kui ta kodus raske töö järele piab nälgima, sest kuhu ta ka lähab, jääb antakse tale ta töö eest vähemalt igapäewast leibagi.

See on tõeste taewa poole kiskendaw ja wõib iga õrnatundelist südant wihastada, kui mõni ihuus ja kõwasüdamega mõisnik talupojalt, kes suure kurwastuse, mure ja mimesuguste raskuste all omad lapsed üleskaswatanud on, neid tema käesi ühel ehk teisel põhjusel ärawõttab ja enese teenistuses tarwitab. Lapsed, kes nüüd täieealisteks on kaswanud, piakiwad isale tueks olema. Nende awitamisest lootis ta omale tasumist saada ja näe nüüd! Herra sumib teda, et ta nad mõisa tööle ehk mõne teise talu peremehele sulaseks piab andma. Nüüd neab kurb isa seda ööd ära, mil ta oma naise ümbert kinni hakkas ja laste ema tunneb neid walusid weel kord, mis tale sünnitamise juures surma ähwarda-

siwad tuua. Igal talupojal peab paras pere, niikui ka mõisal oma tarwiline jagu töölisti olema. Aga kas piab sellepärast isalt poega, emalt tüdart sündmuse ja wägiwalla waral ära wõtma? Wäga kergeste wõib ju ilma waljuseta kingituste ja kergituste läbi talupoega niikaugele toimetada, et ta oma üleliigset last tõisele mõneks aastaks sulaseks annab. Paljud, kellel tööst ja leiwast puudus on, pakkuwad oma lapsi ise ilma mingi sünduseta wälja tööle (teenima), olgu ka mõisagi, kui nad aga teadwad, et neid sääl hästi ülespeetakse, — iseäranis weel siis, kui neil palju lapsi on. Gestimaal on see pruuk, et iga uus abielumees rahwa seast kohe pääle abielu alustust oma maja pidama hakkab, see on: omale ise kohta wõtab ja sääl tarwiliste majude ja tööde eest elama hakkab ja seda ka tegema piab. Mõisnik annab wahest noorele alustajale tema tuetamiseks ühe eluhoone, hobuse ja arufordadel ka lehma. Aga kas sellest puru=wacste=inimestele küllalt on, kelle käest täielist mõisategu nõutakse? Nad piawad wiletsuse ja puuduse siise langema; nende haletsemisewäärt eluford piab tõisi muidugi abielusse astumisest tagasi kohutama ja nii rahwa enamdamist takistama. Seepärast on inimesi kogu maa kohta nii wäga wähe selle töö tarbeks, mida mõisnikud rahwalt nõuawad, et wanemateta pärisorjade lapsed wäga kergeste talupoegade seast kasuwanemaid leiawad, kes neist ford nende kaswatamise ja toitmise eest tuge ja abi loodawad saada. Aga sagedaste tuleb ette, et mõisaherra lapsed, kui nad

täieealijeks on kaswanud, kaswanemate käest ära võtab ja neid mõisatööle paneb — ja wabandamine sarnase auutuma töö eest on sagedaste järgmine:

„Tõistti ei läha; inimesi piab sinna panema, kus neid kõigeparemine tarvitada võib.“ Bagana päralt, kaswatagu siis herrad wanemateta waesed lapsed ka ise ülesse! — Kuidas võib sarnasel wiisil põllutöö ksjuda ja edeneda? Kas selleläbi kõik himu sellest rööwitud ei saa ja talurahwa käest kõik abinõud ära et võeta, milledega nad seda korda saata võiksjwad?

Wiinapõletamine on tõine põllutöö ja loomakaswatamise kängu jäämise põhjus. See on talupoegade kõigesuuremaks piinaks ja hukatusjeks. Ka on ta neist raskematest töödest, mille koorma all nad ägawad — ja rahwa wähesuse põhjus. Sääl, kus määratumad hulgad põletatud wiina ehk telliskiwa põletakse, on põllutöö alati wiletjas järjes, see ainus ja tõsine rikkuse hallikas, mis ialgi ära ei kuiwa, — ja ikka saawad talupojad sarnaste mõisate pääl kõigesuuremal mõõdul piinata. Need tööd piawad osalt weel pääle mõisa teoorjuse tehtud saama; ja siis tuleb weel wiina linna-wedamine, nii et Gestlane sagedaste pühapäewalgi rahu ei saa. Selleläbi ei ole talupojad säääl mitte ainult waesemad, waid ka suuremal mõõdul wiina kammitjas kinni, kui nad seda oleksjwad olnud. Aga mida nad põlluharimise ja loomakaswatamise hääks tarwitada võiksjwad, seda pidiwad nad mõisa wiinaköögis ära tarwitama ja mõnigi mees leidis

jääl, (wiina põletades) omale jurma. Mõisnikud, kes enne ainult Siivimaale wiina muretšesiwad, jaadawad nüüd wiina suurel hulgal ka Wenemaale ja muretšewad mõnikord koguni kogu sõjalaewastikule wiina. Sarnased üleliigsed, mitme tuhanda ämbriksed wiinapõletamised tarwitawad alalõpmata küttemist ja sõwad määratumal suurel hulgal puid ja wilja ära. Niihästi wiinapõletamine kui ka wiinise kurnawad talupoja jõuudu — ja kontrahid kroonuga teewad wahest ka mõisnikka waešeks; nende mõisjad pannakse pitsari alla ja müiakse ära, kui nad lubatud hulka põletatud wiina ei ole muretšenud. Nii saab siis wiinapõletamine mitmel wiisil kahjuliseks ja sellejuures ka metsa ärarahwitajaks, Aga see ei ole weel ainukene asi. Põletatud wiina ja telliskiwide wedamine linna, tõistesse mõisatesse, on uus raskus. Talupojad piawad sellepärast sagedaste 20, 30 ja koguni mitukümmend penikoorimat edasi sõitma ja sagedaste niisamasuguseid raskeid koormaid jälle tagasi tooma. Nende raskete wedude järeldujed on, et talumeeste hobused hulgana otsa lõpewad ja nad sagedaste uute hobuste ostmiseks wõlga piawad tegema. Et aga mõisa põlluharimine jelleläbi mitte kahju-kandma ei piab, siis laenab neile mõisaherra sagedaste selle jaoks raha. Waewalt on aga lõikus möödas, siis antakse talupojale aeg teada, mil oma laenu piab maksma, olgu kas raha ehk wiljaga. Et seda teha wõiks, piab ta tihti oma produktiivid (põllusaadusi) sarnasel aasta ajal ära müüma, mil nad kõigewä-

hem maksawad. Mõni on koguni oma elugi wiinapõletamise juures kaotanud. Jeditwere mõisas langes talwel 1795 aastal üks mees keewa wiinakatlasse ja suri kolmandamal päewal hirmsa walu kätte ära. Koogas sündis mõni aasta enneseda niisamasugune lugu ja ma wõiksin mitu ja mitu lugu jutustada, kus mõned ka omad liikmed jaterwise ehk elu kaotasiwad. Sellegipärast ei jäta mõisnikud wiinapõletamist järele, sellegipärast ei halasta nad enda talupoegade pääle, waid põletawad ikka nagu hullud wiina edasi, seda Gestlaste ja paljude Sakslaste hukatust. Üks tubli mees ütles mulle kord: „Kui minu juures üks inimene wiinapõletamise juures elu piaks kaotama, siis jätaksin ta walmistamise kohe suutumaks järele; aga ma tunnen mõisnikka, kellel see äraneetud wiinapõletamine juba mitme inimese elu on maksnud, aga sellegi pärast ei jäta nad seda järele.“

Gestimaale oleks tõeste õnneks, kui wiinapõletamise üksius (Manopol) mõisnikkude käest ärawõetaks. Nad edendasiwad siis loomakaswatamist, piaksiwad rohkem puuwilja, umalaid, kartulid, aiawilja jne. Nad saaksiwad metsadest siis suuremat kasu ja kaitseksiwad neid paremini kui seniajani, misläbi paha ja wäga kahjuline raijumine ja kütise põletamine, see on metsade häwitamine tule läbi, (sellest räägime allpool pikemalt) iheenest ära wõiks kaduda ja oma wiljatagawara; mida nad nüüd wiinakatlale ohwerdawad, saaksiwad nad enemalt waeste talupoegade tuetamiseks tarwitama. Misugune suur

õnnistus oleks siis jellel asjal! Kõgu põllu harimine saaks omale tõise parema kaju ja mõisaherrad õpik-
sivad elutarkuse läbi (katsete) seda tõeks pidama, mida nad nüüd mitte uskuda ei taha, see on: et nende wiinapõletamine palju paha sünnitab ja nende alamatele hukatusjeks on. Kui see kasu neilt ära võetaks, siis saaks seeläbi jälle paljude tõiste kasude eest üks lahti tehtud. Mõisnikud harjutaksivad enda pärisorje enam korrapäralise ja wiisaka olekule, et need enda raha kõrtsides ära ei purjutaks, (mis jäält muidugi jälle nende kätte tagasi tuleb), kuna neil leibagi ei ole. Ühhidelt, talurahwa elu saaks palju paremaks ja õnnelikumaks, muidugi mitte ühekorraga, waid kordkorralt, nagu ühe pikalise haiguse paranemine. Wähesed kasud, mida wiinapõletamine riigile ja ka põllule rohkema sõnniku saamise hääks, (nimelt loomakaswatamise läbi wiinawabrikute juures), toob, ei ole midagi nende kahjude wastu, mida ta sünnitab, nimelt wilja ja puude söömise läbi. Kõigesuurem kahju on aga see, et wiin talupoegade terwist ja kumbeid rikub. Mil saab asi selle poolest ometi paranema!

Puudus, selle tähtsa ja kallil oluse, (materiali) puudus, hakkab ka juba Gestimaal ennaft mõnes kohas tuttawaks tegema. Sellegipärast ei mõtelda puuhoidmise pääle, waid laastakse ja raiatakse mõtlemata wiisil teda ikka enam ja enam ära, niihäst mõisaherrade kui ka orjade poolt. Metsateadusest ja kaitsemisest ei ole neil herradel wähe-
matgi arusaamist ja talupojad raiuwad sagedaste

ühe tühiſe puurajumise paku pärast kõigeilusama puu maha. Põllu aedade tarwis raijutakse tuhanded kaupa noori puid maha ja uute istutamiste pääle ei mõtelda ſugugi. Kindel on, et mets rohem ſiſsetooma (kaſuandma) ſaaks, kui niisama suur kõigeparem põld. Külwamine on waewaline ja raske ning võib ainult kuiwa maa pääl ſündida. Paljud ſood ja ſoorikkad maakohtad võikſiwad aga ilma iſeäraliſe waewata papplite, kaſkedega jne. täiſistutatud ſaada ja võiks ſäält warsti küllalt tarwilifi põletispuid ſaada. Geſtimaa herrad laſewad aga tihti kõigeilusamad tagawara puud äramädaneda, ja taſiſtawad ſelwiſil pääle muude kaſjude ka weel noorte puude kaſwamiſtgi. Sügijel ja kewadel piakſiwad ſarnaſed paigad, kus tüwid, okſad, raod ſeiſawad, puhastatud ſaama ja puud walmis raijutama, mis talwel ära ſaawad weetud, ſeſt kuiwi puid ei läha mitte üksnes kütmiſeks wähem, waid neid võib ka palju kergema waewaga, kui märgi, metsaſt ärawedada. On mõiſaid, mis aastas 2000 klahwtrid (kupitſe ſülda) põletispuid ja üheſ laudadega niisama palju palkſid ära tarwitawad. Miihäſti talu- kui ka mõiſahoonete ehitamine, kütmine, wiinapõletamine, kuiwatamiſe ja rehchooned ſöowad määratumal wiſil puid ära. Arwatagu ſellejuurde weel kütifi põletamine ja raijumine ja kindlaſte võib ette üſelda, et järeldulewal ſugul kangekülma talwete pärast tulewikus raske ſaab olema, enmaſt külma eeſt kaitſeda, kui herrad mitte juurema hoolega metſa hoidma ja kaitſema ei hakka.

Rõigeseuremaks hukatusesks põllupidamisele ja harimisele on juba eespool paaris kohas nimetatud kütise põletamine. Mõlemil ei ole muud tähendust, kui et uut maad teha, nagn seda Gesti-maal nimetaks, see on, kui tühje wiljakandmata paikafid wiljakaswatamisesks kõlblijeks tehaks ehk wana lahja maapinda tule läbi uuendaks. See sünnib kahel wiisil, kas niinimetatud rajumise ehk kütise põletamise läbi. On üks tükk kuuwa maad noorte kaskede, leppade ja tõiste puukestega kaetud, siis rajutaks nad maha ja põletaks juurdeni tuhaks. Maa küntaks pärast ümber ning külwetaks tale wilja pääle. See on rajumine ehk uue maa tegemine. Sarnane maa kannab kolm kuni neli aastad järgimööda kaunist wilja ja kui teda uueste ramutaks, ka weel kauem, arukordadel aga üle seitse aasta. Siis piab ta mittu aastat seisma ja omale ramu koguma, kui teda jälle harida ja ta pääle wilja külida tahetaks. Waheajal kasvab tema pääle jälle rohutu ja põõsaid ning tarwitaks teda karjamaaks. Hulga aastate pärast võib teda jälle rajumise läbi wiljapõlluks ümber muuta ja kannab ta siis jälle endisel wiisil wilja. Ei ole aga tükk maad mitte tarwilisel möödul rohu ja põõsastega kaetud, siis küntaks teda sügawalt ümber, kantaks talle turbaid, juurikaid, kandusid ja hagu ning põlewat materialu pääle ja kaetaks sellega maa pakjult ära. Müid pistetaks see segi põlema, kuni wiwaks kogu põld tuha ja sütega kaetud on. See annab häa koheda musta maa ja

täidab sõnniku aset. Seda nimetakse kütise põletamiseks. Maa kannab jarnasel korral niisama neli kuni viis aastat wilja, ei kõlba aga pärast seda kuhugi.

Neist uuesti põldudest lahutakse pääpõllud ehk pärispõllud, mis korrapäralised künnimaad on ja igal aastal haritakse. Need metsmaad (Buschland) wahetawad endid aga ikka. Niihästi mõisa kui ka talumaadel saab kordkorralt kõik metsmaa, mis 20, 30 aasta pärast metsaks oleks saanud, rajeesmiku ehk kütise maaks muudetud ja kui kord ümber on, hakatakse uueste jälle otjast pääle. Et Eesti- ja Liwimaal metsa ja puid küllalt on, siis pannakse jarnaseid wõjastikkusid muidugi wähe tähele. Aga kahju, mis selle rajumise ja kütise põletamise läbi tuleb, on kirjeldamata suur. 1. Saawad selwiisil metsad häwitatud. Suur hulk maad kannaks 20 kuni 30^{ne} aasta pärast kõigeilusamaid kaske, leppe, pärne ja tamme ja tooks wististe rohkem sisse kui praegu kõigeparemad ja suured põllud. Aga jarnaste noorte puukeste kaitsemist ja hoidmist peetakse naeruwääriliseks ja tühiiseks. Tulewase puupuuduse pääle mõteldakse liig wähe ja hoitakse parem lähema kui kaugema kasu poole. 2. On see rajumine ja kütise põletamine talurahwale kõigesuuremaks piinaks ja hukatusseks, Mõisa wiinapõletamise järele on ta kõigeraskem töö, mida Estlased kus see ja tõine soowivad. Nagu metsloomad piawad nad, kuna nad ometi palju tulusamaid töösid teha wõiksid, suur osa kewadet ja suwet wõisas ja padrikutes ära-

raiskama, et armulisele herrale mõneks aastaks wilja kandwat maad muretseda. Tublid põllu- ja majapidajad on sellepärast ka juba ammugi seda kahjulist wiisi ära kaotanud ja harivad seda hoolikamalt pärispõldusid. 3. Saab selleläbi aeg soodekuivatamiseks ja kõlbmata puude wäljawõtmiseks nende sees ärawõetud. See oleks hoopis kergem töö ja selleläbi saaks põllumaa hulka rohkendatud. Sääb, kus seda katsutud, kannawad uued põllud juba esimeste aastate sees 20 kuni 30 kordset seemet, (wilja). Araawite kaewamise ja juurte wäljakiskumise läbi wõikswad kordkorralt kõik sood ja rabad wiljakandjaks põllumaaks ümbermuudetud saada. Üteldakse küll, töö olla liig raske, kulurikas ja ei olla selleks tööliis. Aga ta ei ole wähemalt ometi raskem kui kütise põletamine ja rajumine ja ei tarwita ka rohkem inimesi. Wääljelle on see töö ka palju kasulikum ja tasub waewa kauema aja pääle ära. 4. Saab ka põletamise ja kütistamise läbi karjamaa kahju. Ehk küll Gestimaal heinamaid ja karjamaid küllalt on, aga et kõigeparemad karjamaad kütistamise läbi ära rikutakse, jääb ta ikka wähemaks, ja kui sarnane maatükk nelja kuni wiie aasta pärast oma ramu on wäljaammud, kannab ta weel ainult lahjat ja wiletjat rohtu. Sellepärast ongi loomade kaswatamine Gestimaal nii wiletjal järjel, iseäranis talurahwa juures. Selle asja järelendus on sõnniku puudus ja nii on siis ka põllud lahjaks jäänud; muidu wõikswad Liwi- ja Gestimaal weel palju wiljarikkamad maad olla kui

praegu, Härjapää. Kureerne ja tõiste loomatoiduste kasvatamisest ei tea Gestlased midagi, Nad ei kaswata üldiselt mitte tulust kartultgi — ja kui mõisajaksad neile seda nõu annavad, siis wastawad nad suuremalt osalt: „Mis jõuudu niisugune rohi mulle anda võib; meie isad ja isajad ei teadnud temast ko midagi ja ei surnud ometi nälga?“ Weisjed ajawad nad warakult karjamaale, kust nad aga wähesse toiduse pärast jõuetumalt ja lahjalt lüpsmisele tagasi tulewad.

Mõned mõisnikud suurendawad oma põldusid ja heinamaid soomaast kanaalide ja kraawide kaewamise läbi, lasewad ka kõlbmata puud ja põõsad jäält wäljakiskuda, kui maapind wiljakandja ja ta seisukord ärakuuwamiseks küllalt kõrge on. Nad wõtawad selleks Wene ehk Soome tiigikaewajaid, sest et nende omad orjad kütistamise ehk wiinapõletamise juures ametis on. Need teewad seda ruttu ja osawalt walmis, sest nad on sellega ju harjunud. Niisugused põllud on esimestel aastatel wäga wiljakad ja jääwad osalt ikka hääks maaks; turbla põhja pääl wajowad nad aga turbla ärakuuwamise läbi üks kuni kaks jalga madalamale ja jääwad põldudena liig märjaks ja külmaks, muudawad endid aga selleläbi ilusaks heinamaaks. Niipea kui kraawid ja kanaalid jälle wett täis kogunud on, paisuwad nad uuesti endisele kõrgusele, tekitawad madalaid loikusid ja endine waew ning kulu on kadunud. Just sellepärast, et see töö wäga raske ja kulurikas on ja kohe kasu ei saada, on wäga

wähe mõisnikka soosid põlluks tegema hakkanud.

Majade ehitamise wiis maal on täiesti puu pääle rajatud, isegi suurem osa mõisa hooneid. Umbes 20 aasta eest pääle on aga ometi palju mõisaherrasid endale ilusaid kiwi- elu- ja kõrwalisi hooneid ehitama hakkanud, misläbi mõnigi mõis omale väikese linna kuju on saanu. See wiis, et majaehitamise juures palgid põigiti tõine tõise pääle pannakse, mille praod ja wahed sammaldega täis topitakse, on puuraiskaja ja väga tulekardetaw. Paljas harjunud komme on see, et sarnases majas ilma wärinata magama heidetakse. Need hooned ei seisja kaua, mädanemine ja majaseen rikub nad sagedaste ära, iseäranis niiskel maapinnal — ja lõpewad seepärast 50 kuni 60 aasta pärast snutumaks otša. Minus kasu, mida nad saadawad, on see, et nad oma kuiwuse poolest terwisele kasulikud on ja soead seisawad. Kivist majad on küll kallimad, aga nad kestawad ka kaua ja ei karda nii tuld. Iseäranis seepärast on asja imestada, miks Gestimaal kiwimajastid ei ehitada, et säääl liwimurdudest puudus ei ole. Mõned omanikud peawad koguni palke ostma ja ma tean korde, kus neile puumajad kallim maksma tuliwad kui kiwimajad. Katused on Gestimaal külades ifka ainult õlgedest, mis väga tuld kardawad. Mõnes mõisas on nad ka laudadest, aga ka see ei ole kasulik, sest et need ruttu äramädanewad. Pilbastest katused oleksiwad ometi paremad, päälegi weel siis, kui neid ära wärwitakse.

Kui wähe Gestimaal herrad põlluharimise, hei-

namaade ja loomakasvatamise kõlise parandamise ja edendamise pääle on mõtelnud, paistab juba sellest wälja, et suurem osa põllutöö riistu, laute, tallisid, loomatõbede wastu kaitsemiseks jne. wäga kahetsemise wäärt seisukorras on — ja uuemaid leidusi ja abinõusid sugugi ei tarwitata, ehk küll palju mõisaherrasid ülikoolides põllu- ja metsateadust on õppinud. Dige wähe on neid, kes talupoegade tegewust ise oma filmaga päält waatawad ja neile nõu ja teoga abiks on. Kui ka Gestlased kõiki uuendusi põlgawad ja iga uue sisseseadmise wastu panewad, siisgi piaks see ometi kaduma, sest et talupojad ju muidugi herrade orjad on ja nende sõna piawad kuulma. Aga herradel ei ole wähe- matgi püüet, oma pärisorje targemaks teha. Kui siis nende tegemist päält waatad, tuleb wägisi himu pääle, niihästi herrasid kui ka nende orje üleüldis- tes asjades õpetada. Häda on nende elukorterisid, majalist sisseseadmist ja põllutöö riistu näha; ei jõua enau kaastundmist tagasi hoida ja tahaks neile kõik paremine kätte õpetada ja äranäidata. Aga wõõra õpetust ei wõeta kuulda. „Teie ei saa sellest aru, niisugusel wiisil siin teha ja toimetada, nagu teie wäljamaal teete, ei kõlba siin mitte!“ Nii on need sõnad, millega nad kõik õpetused tagasi lük- kawad. Kui talurahwa suust sarnasid sõnu kuul- dakse, siis ei ole see imeks panna, aga et herrad ise ka sarnast wastust annawad, see tunnistab, et iseennast ja oma teguwiisi kõigetargemaks ja pare- maks peetakse. Wõõral on seega selle parandamine

täieste wõimata; aga mõisaherrad, kes rahwa seas elawad, ta ainjad käsjuandjad on, ta keelt, mõtle-
mise wiisi ja harjunud kombeid kõigeparemine mõis-
tawad, kes nende isad ja eestseisjad on, piakswad
oma kohuseks tegema, waiseid inimesi selles asjas
õpetada, neid parema ja mõnisama põllutööle har-
jutada ja nende nõrkust häwitada. Oma ütelse
tõendusiks tahan ma kasina ruumi pärast ainult
paar näitust anda. Beaaegu kõik mõisa- kui ka
talumaad, põllud, ei saa tarwilisel moodsul ramu-
tatud, sest et nad tõinetõisest väga palju maad
eemal on. Ja sõnniku puudus tuleb jälle selle-
läbi, et mitte küllalt loomi ei peeta. Kõik mõisa
loomad on enamiste ikka ühes kous, ja sõnnikut
peab tihti väga kaugele wedama, mõnikord koguni
kaks penikoormat edasi sõidutama, enne kui ta kangel
olewate põldude pääle ärajaotatud wõib saada.
Suuremates mõisates on küll ka mitu karjamõisat,
milledel igaihel omad loomad on, aga sellest ei ole
ometi weel küllalt. Loomade paika ehk lautu ni-
metakse säääl „Loomaaiaks“, see on: loomade
õueks, mis neljanurgeline on ja millele iga nelja
külle pääle tallid on ehitatud, kelle keskel üks lai
lage ruum teisab, kuhu sagedaste weel aed ümber
on tehtud. Selle keskohal on sõnniku paik. Sa-
gedaste mõistetakse sõna „Loomaai“ all ka kogu
karja, sellepärast üteldaksegi ka: „ta asutab omale
uue loomaia; ta loomaaid toob tale palju fiske.“
Selles ruumis, mis õige juur on, nimelt lautades,
peetakse elajaid tali läbi, sagedaste üsna ilma fiini

fidumata, nagu lambaid. Suwel aetakse loome, sest et laudas toitmist ei tunta, nii wara kui wõimalik karjamaale, et loomatoidust hoida; jesseläbi lähab hää hullk sõnnikut kaduma — ja loom leiab ka kewadel ja sügisel omale wäljast wähe toidust; jellepärast ongi sääl loomad lahjad ja nende piim wesine ja wähenene. Lehm, kes päewas 5 toopi piima annab, peetakse sääl juba wäga kasulikuks. Härjapäid, kureerneid ja muid jellesarnaseid loomatoitujid sääl ei ole. Parem oleks kui harjapäid jne. maha tehtaks ja jelle asemel ennem wähem kütistaks, siis wõiksid loomad juwe läbi laudas peetud saada, neid wõiks ka weel palju rohkem olla, milleläbi enam sõnnikut tuleks ja põld paremine ramutatud saaks,

Tõisiks, Gestlased tarwitawad suwel sõitmiseks piisukesti, oma tehtud neljarataliisi wankreid. Need on wäga madalad, wiletsad ja kerged katkema, sest kogu wankre külles ei ole tükkifestgi rauda leida, isegi rattad on rautamata. Kerged on nad küll, aga ei seisja kuigi kaua ja katkewad kergeste; jellepärast on Gestimaa maanteedel jagedaste katkenud wankre ja rataste tükkisid näha. Teljed (asfid) on nõrgad; ees-telje külles rippuwad kaks aiisa, millede wahel looga abil hobune rakendakse. Et talupojade hobused enamiste ifka wäga piisukesed on, ja et neil wäheste toidu põhjusel ka wähe jõudu on, siis on neil õige raske koormaga wankreid wedada ja jõuawad suure waewaga edasi. Talupojad aga, kes oma hobuste wastu wäga halastamata on, ei

lase oma piitsa filmapillkugi puhkada, waid peksawad sellega ühtesoodu armetumalt waesid loome, kuni nad wiimaks kohale jõuawad. Wancre-teljed on arwa määritud, ehk Gestimaal küll raswa puudust ei ole; üsna kuitwalt piab ratas telje ümber weerma ja sünnitab kange õõrumise läbi kõrwakinnijulguwat kisa, nagu kääksutataks mõnda suurt wiulit, ehk nagu lähaks mõni raske wäraw kärinal kinni ja lahti, mida kaugele kuulda võib; tihti lähawad ka teljed liig kange õõrumise läbi põlema. Et wancre wiletsa ehitamise ja rauapuuduse pärast sõidu pääl sagedaste katkeb, sünnitab see woorimehele palju pahandust ja meeletuskü. Kui kergeste wõiks sarnaseid talumceste wancreid parandada ja neid nii kokkupanna, et kaks hobust wõiks neile ettepanna ja et siis mitte igal hobusel tarwis ei oleks, tühja wancre raskust asjata oma järel wedada. Kui selle juures wahest oma arwamist awaldaks ja herale ette panna: et kui wancre 100 naela kaalub ja ta pääl olew koorm 200 naela, siis kaks hobust üksikult sarnase wancre ette rakendatult 400 naela koormat weawad; oleks neid aga üksikult sarnase wancre ette rakendatud, siis wõiksid nad 500 naela ja weel rohkemgi wedada, sest et üks terve wancre-raskuse koorm ärajääks, ja et kahel hobusel kergem koormat wedada on kui ühel; siis ei saa ialgi rahustawat wastust. Üteldakse küll: teed ei olla nii hääd, et raskeid koormaid kannaksid. Aga ometi on tutaw, et maanteed Liwi- ja Gestimaal mõnusad on, sest Wenelased sõidawad

weel palju suurema koormatega suurtel kui ka kõrvalistel teedel; ka Kuramaa elanikud, kus maa niisama pehme on, sõidavad kahe ja nelja hobusega. Ja Gestimaa herrad isegi sõidavad oma toretate nelja kuni kuue hobuseliste tõldadega mööda maad ümber, ilma et kusgil kinni jääksivad ehk sisse wadjussivad. Tõine põhjus, miks Gestlased ja Lätlased oma majapidamise asjus nii madalal järjel seisawad, on see, et herrad liig hooletumad ja tuimad on, kellede seas suurem osa kõwal ja osawõtmata meelel päält waatawad, kui nende orjad wiletsuses seisawad. See on kuri ja väga paha märk, kus talupoja seisust nii väga suure waeuse ja puuduse sisse rõhutakse, seisust, mis mitte üksnes mõisa tugi, waid ka riigi rikkus ja wõimus on, mille hää käekäiguga mõisnikkude ja wärstide hää käekäik nii väga ühes seisawad. Ma ei taha sellega mitte ütelda, et kõik mõisaomanikud niisugused on. Nende seas on ka mõnedgi, kes põllutöö parandamist mitte ainult ei soowi, waid ka käe asja külgi panewad, tulusaid õpetusi wastu wõtamad ja neid täide saata katsuwad, kes ka juba ise enda mõisate majapidamist uue ja parema wiisi järele on sisse seadnud ja ka oma orjade majapidamist parandada püüawad. Iseäranis wõin selles asjas mõnda õpetajat nimetada, kes kõiki uusi leitud tarwitawad ja tänulikult wastuwõtawad. Aga nad leiawad igal pool liig palju wastu seisumist ja need mõisnikud, kes mõisate majapidamist pisutgi parandanud ja oma pärisorjade elu pisutgi kergemaks teinud, on sellepärast

oma kaaswendade poolt pilkumist ja põlgust tunda saanud, nii et nende julgus wiimaks kaduma pidi ja nad jälle endisel wiisil asja ajama hakkasivad. Tõeste tähelepanemise väärt on, et mõisaomanikud Liivi ja Gestimaal enda pärimise ja walitsemise õiguse pääle talurahwa üle nii wäga uhked ja umbusklikud on. Kes jeda külge puudutab, see langeb kohe nende kahtluse alla, ka siis, kui nad tale südamest õigust annawad. Näagitakse nendega majapidamise parandamisest, siis usuwad nad kohe, et rääkija nende talupoegade pärisorjust ära kaotada ja mäsšamist sünnitada tahab. Näidatakse nende eneste kasjade hooletusesse jätmist, siis arwatakse, et näitaja talupoegade parteisje on heitnud ja peetakse teda kardetawaks inimiseks. Üks suurtsugu Saksa naisterahwas, kes Liiwimaal abielusse oli heitnud, awaldas kord oma arwamist talupoegade rõhumise ja nende majanduse parandamise üle, pidi aga rahul olema, et teda tema seisuse pääle waatamata siis kohe kõrwale heideti. „Sellest ei saa Teie aru,“ ütles üks muudu kaunis peenike herra, kes ennast sellega puudutatud tundis olewat, „ja päälsele olen ma tähele pannud, et Teie parajail filmapilkudel kõigeliiderlikumate (kõlbluseta) talupoegade tegemist teete.“ Üks tõine naisterahwas tõendas ühes juures seltskonnas: ta ei teadwat mitte, mis Gestimaa talurahwal piaks puuduma. Tema käekäik olla wäga hää; kui tal kuub ja kaks särki olla siis olla sellest küllalt. Mis tarwis rohkem? Üks seljas ja tõine pejus, sellega wõiwat ta küllalt läbi saada.

Igal Gestimaa mõisaherral on see halastamata õigus (ka Siivimaal) talupoega ühe maatüki päält, mida ta harinud ja oma hoole läbi wiljakandmisepoolest parema järjele tõstnud, tõise pahema, mõnikord koguni täieste kõlbmata maa pääle elama panna, ja tema tööga paremaks tehtud maad omale pidada ehk mõne tõise peremehe kätte anda. Tah, ta võib temalt kõik tema omaduse ära võtta, teda mõisa ja ka mõne taluperemehe sulaseks teha, ta lapsi sinna panna, kuhu aga soovib, ja mis veel kõige hullem on, teda ühes naise ja lastega mõisast ära müüa. Kellele aga tahab. Et see põllutöö edenemisele suureks takistuseks ja allasurumiseks on, seda võib igati iseenestgi mõista. Üht inimest tema isast päritud koha päält äraajada ja temalt ta hoolituse wilja wägivaldselt ärarööwida, piab igaühe julgust kaotama, kes põllutöö parandamist püüab, piab ainult pahaid ja laiske inimesi sünnitama ja selwiisil tööhimu häwitama, Kui sarnaseid tegeusid liiderliku (korratuma), paha ehk priiskaja peremehega tehta, siis võiks seda ehk puutumata jätta. Aga seda sünnib enamiste ainult omakasu pärast, ja ometi oldakse nii rumal ja ei saada aru, et see talurahwa kõlblusele ning tööhimule ja ka herrade eneste kasudele väga kahjulik on. Peremeest, see on talupoega tema koha päält äraajada, on tõeste liig halastamata ja toores tegu. Inimesed, kes oma isast päritud kohal elavad, on alati kõigeparemas järjes; nad on truud, hoolsad ja töökad. See kindlus, et mitte üksnes nemad, waid ka

nende lapsed ja lastelapsed kord nende hooljuse wilja saavad maitsema, teeb neid juba üksgi häädeks inimesteks ja sõnakuulelikudeks alamateks. Sellepärast piaks ikka üks leping herrade ja talupoegade wahel olema, et wiimseid oma kohtade päält mitte ei tohi äraajada, niikaua kui nad oma tarwilised kohused on täitnud ja maksud maksnud. Mõlemad saaksiwad sellejuures kasu tundma. Üht tublit peremeest wiletja maa pääle panna, see halwab kõike julgust. Sedagi ei wõi hääks kiita, et ühe halliks jäänud wana peremehe käest tema koht ärawõetakse. Parema tüetagu teda et tal mitte tarwis ei ole oma laste armust elada ning et temaga mitte põlastawal wiisil ümber ei käida. Selleläbi wõiks need selle raamatu ees otjas nimetatud rahwa wiigadused ära parandatud saada.

Mõned herrad eksiwad jälle teisest küllest. Nad sumniwad alati talupoega wastu tema tahtmist uut majapidamist algama. Selle asja järeldused on wõlad ja ärajooksmine. Kes oma majapidamist wõlgadega algab, saab neid ehk pikkamisi tasuma, aga ikka on karta, et ta oma julguse kaotab. Piaks tale herra seda kõik kinkima, mis tal asialgul tarwis lähab, siis wõiks herra julge olla, et tema tööd korrapäraliselt tehtud saawad. Kes oma orjade käest rohkem tööjõuudu tahab loota, piab neid muidugi enam tüetama ja awitama. Herra von X. . jaotas sügisel ja kewadel oma taluperemestele hobuseid töö tarbeks. Kes neile kergel meelel otja pääle tegi, sai witsju, jäi aga ikka peremeheks

ja pidi oma uue hobuse eest tubliste mõisa tööd tegema. Talupoeg ilma hobujeta on Gestimaal naeruväärt ja nimetatakse „wabadikuks“ sest et ta ei iseene ega ka mõisa hääks suurt tööd ei wõi teha. Kust piab ta talwel puid ja suwel leiba wõtma? Niisugusel inimesel on arwaste kindel asupaik, sest et tale herra poolt ühtegi maatiikikest ei anta, sellepärast rändab ta ümber ja peab ennast päilise toidma. Tartu, Pärnu, Wiljandi ja tõistes maakondades, kus palju wabadikka on, piawad nad ka päewade kaupa mõijat orjama. Palju neist ei tee mitte palga eest tööd, mida üksnes julaste kohta üteldakse, waid ainult toidu ja riiete eest. Lätimaal teatakse wabadikkudest wähe. Sarnajed tööd ehk orjused mida wabadik mõisale tegema piab, kutsutakse jalapäewadeks. Niisugused wabadikud, päälegi siis kui neid palju on, saawad maakoha hukatuseks, kuna nad taluperemehi wälja imewad ja nende paremaid metsmaid, (Buschland) piisukeste teenistuse eest tarwitawad. Täetakse neid ilma mõisa tööta, siis sünnitab see laisklejaid. Siig palju tööd ei wõi neile aga ka mitte pääle panna, sest et neil maad ei ole ja nad endid ja oma lapsi mitmesuguste asjaajamiste läbi toidma piawad.

Nii nagu hädakorral iga mõisa oma rahwale (wallale) wilja laenuks peab andma, mida mõni auusauelelind mõisnik iseeneestgi teeb, ja mida aga talupoeg kohe pääle lõikust tagasi piab maksma; siis on aga ka ihuuseid ja ahneid herrasid, kes laenu oma orjade käest üleliig suure mööduga, kasumaf-

jutega, tagasi võtavad. Kroonumõisates piab talupaeg, kui ta wilja laenab, üks kuuendik laenu oja kasumaksu maksma. Palju mõisnikke laenavad wilja kasumaksude pääle wälja ja nõuawad siis kahe waka eest kolm wakka tagasi. Sarnane Juudi kasutiskumine on ülemalt poolt küll keelatud, aga siisgi tuleb seda sagedaste ette. Paljud talupojad wajuwad selleläbi ikka sügawama wõlgade sisse, ja herra, kes seda teeb, edendab niihästi iseenele kui ka oma alamate waejeks jäämist. Slegi nimimetatud „õiguste“, see on seadusliste igaastaste maksude ehk tšinside raha, lina, munade ja tõiste sellesarnaste asjade sisse nõudmine, mida talupojad mõisaherrale ehk õpetajale maksma piawad, on kõigekahjulisem ja suurem ülekohus. Weel waljem ja halastamatam on see, kui herrad talupoegi neid päewi, mida nad mõisale wõlgu jäänud, wiljaga tagasi nõuawad, mida talupoegadel muidugi wäga wähe on. Tõeste taewapoolseks tõendam on niisugune inetu talupoegade rõhumine, kes oma leiba ju muidugi liig raske waewaga piawad teenima.

Seniaegse kujutamise pääle on lugeja omale wististe juba kallis selge pildi Gesslaste orjapõlwe wäga kurwast seisukorrast saanud. Erapooletu oleku ja kindla tõsiduse näol tahan ma allpool palju häbi- ja halastamata tegusid awaldada, aga sellejuures ka mõnda auusat, suuremeelelist ja õiglast ettetuua, mis auu teewad ja kellede nime lugupidamise ja auustamisega nimetakse.

Tõsi on, et ka Mecklenburis, Holsteinis ja

Lausitfis weel orjapõli walitsemas on, aga tal ei ole sääl ammugi enam niisugust kaju, nagu Gesti- ja Siwimaal. Mitte üheski riigis ei ole ta hullem ja mitte suuremate rõhumiste ja piinadega ühendatud, kui Gestimaal. Inimesed, kes Ahwrikas ja Amerikas olnud, kinnitawad, et kõigekangem orjapõli sääl mitte palju halastamatam ja metsikum ei olla, kui Gestimaal. Inimesi osta ja äramüüa wõib iga mõisnik, kui seda omale kasuks tunneb olema. Küll ei tohitud talurahwast enam turgude ehk oksjonite pääl ära müüa; aga Tallina ja Riia nädalalehtedes laetakse peaaegu igas tiikis pärisorje üksikult ja perekondade wiisi müüa olema. Ma nägin enam kui ükskord päält, kuidas mõisnik ühe oma mõisateenija ehk küla talupoja ilusa hobuse ehk koera wastu ärawahetas. Igal aastal tulewad Wene ohwitserid, mäekaewanduse ametnikud, wabrikute asutajad jne. kaugele Aasiamaalt wälja, rändawad mööda maad ümber ja ostawad talupoegi nekrutideks ja töölisteks. Sääl müüwad ihmused, rahaahned mõisniku suost hiigede mitjad hulgana mehi ära, kellelt isa, kellelt wenna jne. ja saadetakse neid kaugele Wenemaale, kus nad oma isamaad, enda naissi ja lapsi, wende ja õdesid ialgi enam näha ei saa. Enamiste mitatse küll joodikuid ja tõisi kõlbmata inimesi sarnasel wiisil ära, keda ühegi tõise nuhtluse läbi enam parandada ei wõi, ja Gestimaa talupoeg ei tunne see- pärast ka kedagi hirmsamat ahwardust, ühtegi hirmsamat nuhtlust, kui äramüümist Wenemaale.

Kui üksgi abinõu teda enam jõnakuulmisele ja korralisemale olekule ei wii, siis on see kõigemõjuwam. Aga sellegipärast jääb ta kõigeinetumaks teoks, üht talupoega paarisaja rubla eest wõõrale maale, tooreste inimeste kätte äramüüa. Peetakse ikka neegrite kauplemist wäga alatumaks ja põlgamise wäärt teoks, aga ma ei tea mitte, kas Siwimaa inimeste müümine niisama halastamata ja põlguse wäärt ei ole. Küll ei leita siin niisugusid metsalisi, kes, nagu Dhtu-India (Amerika) istanduste omanikud, oma orjal, kui ta ärajooksib ja teda jälle kinni wõetakse, ühe jala alt ära saewad, ehk teiste muljutuste (luu katki murdmise) läbi teda ärajooksimiseks kõlbmataks tegewad. Aga palju oleks mõisaherraksid, kes ka niisugusid tegusid tegemata ei jätaks, kui seda aga seadus lubaks ja talupoeg siiski weel tööd teha wõiks. Sagedaste jaoks waene pärisori süüta ehk piisukeste süü pärast herra käsu pääle mahakistud, pääst kinni hoitud ja kahesõrmelaiuse kantšituga (knuudiga) halastamataalt niikaua mööda selga peksetud, kuni herra ütleb, et sellest küllalt on. Üks herra von U. . . U, kes oma waljuse poolest üle maa tuttau on ja oma seisuse paremmõtlejate meeste poolt põlgatud saab, lastis kord oma rehepappi, kelle hooletuse läbi üks kuur 500 koorma wiljaga tuleroaks oli saanud, nii piitsutada, et tema siiskond kehast wälja tungis ja õnnetu mees järgmisel päewal hirmsa walu kätte juri. Raha abil pääsis ta kohtulise nuhtluse alt.

Wiimasel ajal on mõisnikkude wõim küll kau-

niste kitsendatud ja nende käest õigus talupoegade elu ja surma üle peaaegu juutumaks ära võetud; wiimase maapäewa otsustuste läbi ka inimeste miinise õigus kauniste kitsendatud. Mõisa ise ei tohi selle uue seadluse järele kellegi pääle kohut mõista, waid kõik kuritööd seisawad Keiserliste kohtute otsustamise all ja talupoegi, kes nuhtluse wäärt on, piab sinna ära antama. Aga sellegipärast seisawad waesed talupojad kodukaristuse nime all ikka weel herrade wiha ja ka walitsejate ning kubjaste walusa piitsa all. Niikaua kui nad õigust omandawad, talupoegi kapi ja kantsiku abil tööl kinni pidada, töölisi omawoliga mõijas laiskuse ja kõlbatuseta oleku eest (selle nime all) karistada, — niikaua kui mitte seadusüks ei tehta, et keegi ilma kohtu otsuseta talupoega lüüa ei tohi, keegi löökidega tema kallal oma wiha kustutada ei wõi, — niikaua jääwad waesed talupojad ikka mõisa metsalise wiha märgilauaks, mitte ainult mõisaherrale ja ta prouale, waid ka lastele, ja iseäranis walitsejale ehk kubjale, kes kord Saklane, kord Gestlane on ja talurahwaga sagedaste weel waljemalt ümber käib, kui herra ise. Kumbagit ei saa aga niipea sündima. Herrad on sellejuures nii rahulised, tõisi enda eest tööd teha ja higitada lasta, et nad iga-juhusid takistusi tee pääle ette mõistawad panna, kui ülemal pool midagi talurahwa hääks peaks sündima. Lapsest saadik juba ülekohtuse tegemusega ära harjunud ja uhke walitseja wõimuse mõtetega, ei tule neile meelegi, et asi kõik tõisiti wõiks olla.

„Talupoeg on minu“, mõtlewad nad, „ja mina olen õigusega tema herra. Tema on minu teenistuse tarwis sündinud, selle eest annan mina tale süüa ja wõin temalt nõuda, mis tahan.“

Õigaks, kellel talupoja üle wähegi wõimu on, ei pia ialgi löömisega mõõtu, waid lööb teda nii, kuidas suudab (jõuab) ja kahmab kätte, mis aga juhtub ja wirutab kõigearmsamalt kantjiku- ehk piit- saka. Ta ei waata ka sugugi, missugust kohta ta lüüa tahab, waid lööb kuidas ja kuhu juhtub ning suuremalt osalt otsekohe ikka wastu nägu. Talupojad kardawad seda ka ja hoiawad sellepärast, kui keegi nende tarwis keppi ehk piitsa tõstab, ikka käed filmade ees. Et talupojad hirmsate weriste piitsa- ehk kepihoopide all walu pärast jagedaste käest ära jooksewad ja siis 50 kuni 100 sammuga kaugusel armupalumiseks endid põlwili maha heidawad, sellepärast lasewad paljud herrad walitsejad ja kubjad, kui neil enam mingit andeksandmise ega armu nõu ei ole, orja pikali maha firutada, üks ehk kaks meest põlwili tema pääle minna, kuni ta niipalju saanud on, et herrade ja kubjade wiha ärajahtub. Kõik sellesarnased halastamata teod sünniwad ilma kohtuta kodukaristuse nime all, ilma et ülemal pool seda teada saadakse ehk seda järele päritakse. Meeleäraheitmine ja kartus nuhtluse eest ajawad neid õnnetumaid jagedaste enesetapmisele. Ma olen sellest juba ülemal pool näitusi taonud. Siin weel üks. Tuttimäe mõisas tõi üks talunaine oma kirj- kuõpetajale last matta. Ta oli naese ütelse järele

nälga surnud, sest et mõisaherra tema majale mitte ei olla wilja laenata tahtnud. Spretaja teatab jeda mõisaherrale. Wiimane, selleüle õige wihaseks saades, lasseb lapse ema oma juurde tulla, teda kinni siduda ja tema silma ees wiiskümmend witsakimpu poolawee sisse ligunema panna, milledega waest ema järgmisel päewal pidi peksetama. Teda panti kinni; ta leidis aga õõsel pääsemise nõu ja poos enmast ülesse. Teie mõisnikud! Kui palju süüta werd kiskendab teie pääle taewa poole!

Kaske on uskuda, et järnase haridusega mehed, nagu Gesti- ja Wiimaa mõisnikud on, niisugusid auutumaid ja halastamata tegusid teha wõiwad. Aga ometi on lugu nenda. Ehk nad muidu hariduse poolest küll kaunis kõrgel järjel seisawad, siiski ei tunne nad talupoegade wastu mitte vähematgi armu ega halastust. Ja ka nende suost õrnem sugugi, kes niisama kõrgemat haridust saanud, walitseb oma mõisatütrukuid toorel ja karedal wiisil; lõpmata hull kõrwa- ja piitsahoopisid saawad wiimased nende kõrge käe poolt maitseada. Seda teewad sagedaste ka wäljamaa naisterahwad, kes Gesti- ehk Wiimaaale mehele saanud, ja tähele olla pandud, et need oma tooruse ja halastamata tegudega kohalise maa rüütlihuost naisterahwastest ülegi käinud. Ka tuleb sagadaste ette, et naisterahwad, kui nad lapsest saadik maal on elanud, enda teenijate wastu weel palju waljemad ja kurjemad on kui herrad; ja et mõnes mõisas, mis rüütlihuost leisknaisterahwaste omadused on, talupojad weel

palju raskema rõhumise all seisawad, kui herrade mõistates. See näib küll õrnemasuo pehme loomu wastu olema. Aga kui meelde tuletakse, et neid juba lapsest saadik on õpetatud orjade wastu kuri olema, siis kaob imestamine ära. Lapsena näewad nad igapäew, misjulgusel ülekohtusel ja halastamata wiisil nende isad waeste talupoegadega ümberkäiwad; nad kuulewad nende õnnetumate hädakisa ja ulumist hirmsa witsa- ja kantsiku hõppide all. Ja mõned wanemad on koguni nii mõistmatad, et nad enda lapsi ikka talupoegade pekku päält waatama kutsuwad, et need oma walitsuse wõimu juba maast-madalast saadik tundma õppida wõiksiwad.

Enamiste igal pool saab iga mõisniku laps, niipea kui ta anme enam ei tarwita, omale ühe hoidja tüdrukku pärisorjade seast, kelle üle riitlikusugust laps oma tahtmise järele walitseb ja teda lüüa ja peksta lasta wõib. Lapsi kiidetakse wanemate poolt weel koguni, kui nad juba õige waratselt oma alamate üle waljult ja karedalt walitseda mõistawad. Mõnel õiglasel kodukoolmeistril jookseb süda selle juures küll werd, aga mis wõib ta teha? Ta piab waikima ja teeb hästi, kui enesest märkida ei lase, et ta armuliste mõisajaste tegewust auutumaks piab, sest kõik muud antakse tale andeks, aga mitte sarnast orjade kaitsemist. Julgeb ta oma kaswandikkudele tõisi põhjusõpetusi anda, kui maal üleüldiselt pruugitawad on, ehk nende halastust, lahkust, sõbralist olekut jne. pärisorjade wastu soowitada, siis wõib saja hulgast üks kord ette tulla,

kus jarnast kodukoolmeistrit ametist lahti ei lasta. On teda lord niisuguste süüde pärast lahti lastud, siis on tal raske teist kohta leida, sest et teda siis igal pool talurahwa advokatiks kutsuma hakatakse. Ta piab siis mõnes teises kubermangus omale kohta otsima.

Ja see raudne rõhumine ei kesta mitte 20, 30 aastad! Ei oma terve eluaja piab Gesslane orjaahelaid enese järele vedama, sagedaste ka veel oma wanas hallis eas piitsa ja witsa maitseada saama — ja ka oma lapsi selle raske ja ärarääkimata rusuwa orjuse tarbeks üleskaswatama. Ta wõtab seda kurba teadust enesega hauda ligi, et lapsed pääle ta surma kas mitte sugugi ehk ainult liig wähe sellest omale saawad, mis tema omadus oli. Julguseti ja jõuetumalt, teha ja waimu poolest halwatud, langeb ta oma surnud kaaswendade hulka. Tema waranduse üle — aga palun oma ekstitust wabandada, — sest seda tal ju ei olegi — see on ju tema herra warandus, — tema majanduse ja wara üle walitseb mõisnik üsna oma tahtmist mööda, paneb ta waranduse pitsari alla ehk wõtad ta põllud mõisapõllude hulka, kui need orjapõllud hästi haritud on. Sellest wõib näha, mis ahnus ja omakasju püiidmine wõiwad teha. Aga kui küsitakse: Kuhu jääb see palju kiidetud Liwi- ja Gestimaa mõisnikkude lahke ja inimese armastaja olek ning nende haridus? Kas ta mitte iseene kasude pärast talurahwaga pehmemalt sember käia ei pea katsuma, sest mnidu saab talupoeg juurte

waewade, kurwastuste ja murede pärast enneaegu otša? Eftimest küsimist olen ma juba ülemal pool wästanud, ja wiimane, mida ka mõisnikkude eneste poolt fagedaste arutamise alla wõetakse, kui nende tähelepanemist nende üleliig walju walitsemise järel-
duste pääle juhatakse, on ka kergeste wästatud. Sulk näitufi tunnistawad, et enese kasude ettekujutamine ikka alati nii mõjum ei ole, kui ta päält nähes piaks olema. Mis on mõijaomanikule küll weel rohkem kahjulikum, kui tema tööliste suremine! Nende haiguste parandamiste ja rawitsemiste eest hoolitakse nii wähe, et Gestlaste arw filmanähtawalt wäheneb. Leiwapuudusel tuetawad mõned mõisnikud abipalujaid talupoegi nii wähe wiljaga, et nad palutud wilja asemel neid piitsutawad (nuhtlewad) ja mõndagi nälga surra lasewad, kuna nad wilja ise parem kallim hinna eesi linnadesse ja wäljamaale ära müiwad. Ja pääleselle wõib ette-
waatlik omakasu püüdmise waese talupojale lõpmata suuri koormatufi pääle panna. Päriss imestada tuleb, kuidas see nüüd nii piisukene, kollase nahakarwaga ja lahja rahwasugu, kes fagedaste nii ot-
falõppenud on, et fondid igast kohast wälja paistawad, kord nii wahwaste Sakslastele wästupanna wõiswad, enne kui nad allasurutud wõiswad saada. Aga need ei ole mitte nende esialgulised omadused olnud, nimelt tuim ja kõhn olek, waid seda kõik on orjaahelad Gestlaste omaduseks teinud.

Niisugusest raskest orjapõlwest wõib ka arusaada, miks Gestlased nii wäga wähe surma kardawad.

Ta arwab jurma piisutejeks waewaks nende loor-
matuste wastu, mida tale ta pikk walurikas orjaelu
maitjeda annab. See on nähtus, mida igalt maalt
leitakse, kus inimestega rõhualt ja metslikult ümber
käiakse. Sellepärast julgewadgi nad sügisel ja ke-
wadel silmanähtawa jurma-hädaohuga õhufese ja
tergeste murduwa jää pääle minna, ehk nad küll
selgeste teadwad, et jurm nende jalgade all lai-
netab ja palju neist selliwiihil õnnetumat jurma on
leidnud. „Kui see mulle jurmaks loodud ei ole,
siis ei wõi mulle mitte midagi sündida,“ ütlewad
nad. Nad on ülepea suured jaatusse uskujad.
Mäitusi sellest olen ma juba toonud. Siin weel
üks. Üks tüdruk, kes ühe käterätiku warastanud
oli, wiiti sellepärast nuhilemijeks mõisa. Ta kuku-
tas enmast päris külmawerelijelt kaewu. Õnneks
wõidi teda weel elusalt weest wälja tõmmata ja ta
tunnistas, et ta jurma läbi hirmja ja walju nuhtluse
eest tahinud pääjeda. Tema meelest oli jurm ter-
gem, kui walusad kapi- ehk piitsahoobid. — Ka
tõiji südantlõhestawaid sündmusi toob mõisnikkude
metslik ja toores walitsemise meel. Ühel mõisnikul
oli pärisori, kes ka maalida oskas. Ta kästis
teda oma wappi, (õuemärki) enda tõlla peale maa-
lida. Mees wõttis kõik oma mõistuse ja jõuu kofku
ja arwas, et tal korda on läinud, oma herra käest
hääskütmist teenida. Aga kui armuline herra tema
tööd nägi, oli see tale nii wastumeelt, et ta maal-
rit pikali paisata ja niikaua wemmeldada laskis,
kuni ta hinge heitis. Asi ei tulnud mitte kohtu

ülekunlamise alla ja mõisnik jäi nuhtlemata. Nii teeb orjapõli waimuanded palju enam kahjulikuks kui kasulikuks ja rikub kõike tegevuse himu. —

B. . . , mõisas oli baron v. S. . . le üks potisepp, kes oma ametis väga ojaw tööline oli, aga wahest wahete wahel liialt wiina tarwitas. Kelipühil, aastal 1791 ei olnud teda kolmel päewal mõisas näha. Baron laskis teda seepärast taga otsida ja ähwardas teda peksuga, kui ta mitte mõisa ei tule. Wiimaks tuli ta ometi kahe päewa pärast mõisa ja talle taheti ihunuhtlust anda. Külmawerelikult wõttis ta kellegi käest nua ja pistis sellega omale kurku. Teda wõidi weel terweks teha ja ta tunnistas pärast, et ta selwiisil nuhtluse alt tahtnud pääseda. Üks teine mõisaherra reisis ära ja andis naisterahwale, kes loomade üle waatas, käsku, et tema äraoleku ajal igal nädalal nii ja niipalju wõid, piima ja juustu pidi kogutud saama. Kui ta tagasi tuli ja ettemääratud hulka mitte eest ei leidnud, laskis ta õnnetumat naist, ilma et ta wabandusi kuulda oleks wõtnud, posti külgi kinni siduda ja niipalju witsadega peksta, et weri ojana mööda kaha alla woolas ja õnnetu peksu kätte peaaegu surmud oleks Mis ma siin mõisnikkude talupoegade kohta rääkinud olen, käib ka, vähemal määdul, õpetajate talurahwa (kirikuwaldade) kohta. Et õpetajatel peaaegu niisamasugune õigus on, kui mõisnikkudelgi, siis ei ole tarwis sugugi imestada, et nende talupojad niisamuti orjuse ifke all ägawad, kui tõisedgi. On ka inimese-armastajaid õpetajaid,

kes talupoegadega fergemal wiifil ümber käiwad; aga ma tunnen ka mõndagi, kes orjade wastu niisama halastamatad ja metslikud on, nagu kõige-
kurjemad ja waljemad mõisaherradgi.

Orjapõli on ka selle põhjuseks, et Gesticlad, kes looduse poolest muidu kaunite waimu annetega wälja on ehitatud, weel nii madalal hariduse järjel seisawad. Nad õpiwad mõne wäikese juhatusega, tihti iseenesest, ilma wäheha õpetuseta, kunstid ja käsitööd kerge waewaga kätte, ja iga mõis on tunnistusjeks, et nende seas palju muusikamehi, aednikka, tislerijid, kangruid, kingseppe, rätsepaid ja osawaid kottajid on. Nad on luuletajad, waimukad, osawad pilkajad, ülesleidjad, kui neil piisutgi waba aega on ja kui nende waim mitte ülemäära koormatud ei saa. Wäga osawalt mõistawad nad iseäranis oma mõisaherrade ja õpetajate loomust (iseloomu) kirjeldada. Tallina Gesti kirikus tegi kord üks õpetaja jutlust, kes Gestickeelt mitte hästi ei mõistnud. Pärast Jumalateenistust küsis üks linna kodanik ühe talupoja käest, kuidas tale õpetaja jutlus ka meelejärele olnud? „Oh,“ oli wastus, „Jumala sõna on ikka kallis ja hää, mis otsust wõime meie waesed inimesed selle üle anda! Aga pool Saksaleeles piab kirikuherra meile jutlust teinud olema, sest meie ei saanud paljuist sõnadest aru.“ Nad ütlewad seda igakord, kui üks õpetaja neile meeltemööda ei ole. Ja nii hammustawalt, tihti ka pilkaw-naljakaalt awaldawad nad enda arwamist ja räägiwad nagu Hommikumaa elanikud piltides ja wõrdlustes. — Ka

nende kunstiojatus on imekspanemise väärt, sest nad teevad oma maja- ja põlluriistad ja tööriistad ning riided enamiste ise. Sagedaste mõistab üks inimene mitu ametit ühekorraga; ta on tisler, treial, potissepp, ehk habemeajaja, kingssepp, kunstlik riidekuduja ja sepp üheskoos. Paljud teevad ka nii hää töö, et nende Sakjad sagedaste Sakslasi ei tarvitagi ja neil töö eest midagi tarvis maksta ei ole. Jah, kui aga seda äraneetud pärisorjust vahel ei oleks ja kõike osavuse ja ettevõtte waimu magama ei uinutaks. Aga waene talupoeg ei saa oma osawa töö eest muud, kui wiletjat söömist ja joomist, riidet ja tükk põllumaad — peksa weel päälekauba. Tema käest ei küsita kunagi, kui kõrget hinda ta oma töö eest nõuab, waid tale antakse aga material kätte — tee ruttu walmis! Maksmise asemel saawad nad oma töö eest tihti leppi ja piitsa maitseada. Kui tale midagi ta waewa eest antakse, siis peab ta seda suureks kingituseks ja tänab tuhat korda selle eest. Kes teda waesekest siis ka palgasaamisega on harjutanud! Ilma mõisaherra lubata ei tohi ta kellegile wõõrale tööd teha, et enesele midagi teenida wõiks. Üks tisler tõi kord pool tosinat imeilusaste walmistatud toolisid mõisa. Ta sai herra käest kiitust ja palk? Misjuguseks sa seda piad? Palk oli järgmine mõisaherra ütetus: „Wõid minuga ühes mu riidessepanemise tuppa tulla!“ Misjugune kõrge auu ja suurmeel ning arm! Kas ta siis muud midagi ei saanud? Nii küsib ehk wahest uudishimulik lugeja.

Ei, — sest herra oli tale ju materialil annud!

Gestlased ei ole mitte ilma muusika tundmiseta. Ma tahan sellejuures arvamata jätta, et nad kõigi oma lõbustuste juures, ka wiljalõikamise juures — meelelahutuseliks torupilli tarvitawad. Sarnast tahtmist on iga wäheise haridusega rahwa juurest leida. Mõned awaldawad aga ka kõrgemaid waimuandisid ja tõistsugusid rõõmusid. Üks ralu poeg kuulis kord, kuidas üht Mozarti Sonate Fortepiano (klaweri) pääl mängiti. Ta astus lahtise akna juurde, kuulatas mängu juure tähelepanemisega päält ja andis mõnesuguste imestawate näoliigutustega oma hääkskiitmist ja rõõmu mängu üle tunda. Ta tuli siis, luba saades, tupp ja kuulas ikka suurema ja põnewama tähelepanemisega päält. Kui Sonate lõppenud oli, hüppas ja kargas ta ja hüidis: „See on taewaline muusika, nii piawad inglid taewas laulma. See mänguriist on tuhatkorda parem kui torupill.“ Sellepääle soowis ta, et Forte-piano lahti tehtaks — ja kui ta soowi täideti, filmitjes ta suure uudishimuga mänguriista ehituse wiisi. Seltsamal mehel on kodus üks kahe-tõistsümne keelega kannel, mida ta enesele ise walmistanud on, mille pääl ta kõiksugusid Gestirahwa wiisid ja tantsutükke mängib. —

Kui Gestlane enam elustamist saaks, wististe wõiks ta omal isewiisil palju tööd teha. Wäga kunstlisi töösid ei wõi muidugi tema lapselingsades kõndiwa waimu poolt loota. Aga seda oleks tarwis aimult äratada ja ta wõiks imekspanemise wäärili-

selt edasi jõuda. Müid on kõik, mis ta teeb, veel lihtne ja loomulik; töönõud mida ta oma wälimise asjade walmistamiseks tarwitab, näitawad oma ehituse wiisil veel oma ülesleidja esimesi ettekujutusi, mis endid üsna lihtsa arusaamiste pääle põhjendawad. Kangaspuud (kangatelled), mille pääl iga maja oma jämedat kui ka peenemat linast riidet ja niinimetatud „wattmanni“ walmistab, on tema kõigeparemad ja kunstlikumad riistad, ja selle käsitööga ühendab ta veel kangru, tisleri, puusepa, müirisepa, sepa ja töisi töösid. Glutarwituste puudus sünnitab ikka hariduse puudust. Sellepärast ei ole sugugi imeks panna, kui Geshlased hariduse poolest haritud rahwastest mitu sada aastat tagapool seisawad. Rehkendada ja kirjutada mõistawad õige wähe Geshlasi. Küll on mitmesse kohta küllakoolmeistrid ametisse seatud, aga talupojad, kes oma lapsi kaks kolme ja mitme penikoorma kangujele kooli pididwad saatma, on liig waeised neile piisutgi õpetust muretsema ja juwel ei saa paljude tööde pärast kooli pääle mõteldagi. Koolipidajad on enamiste wanad, elatanud Geshlased, kes, et mitte nälga ei sureks, selle kõrwal veel mitmejugujsid töisi käsitöösid piawad, ja rõõmsad on, kui lapsed piisut lugema ja katekismuse wiispäätükki päha õpiwad. Enamiste jääb laste õpetus ikka wäga wäheise haridusega wanimate eneste hooleks. Seepärast näebgi selle rahwa waimuharidus wäga haletsemise wäärt wälja ja rumalus ning ebausf lähawad põlwest põlweni ikka wanal wiisil edasi. Mõisnikud näewad seda ka

häämeelega ja püüavad seda koguni veel suurendada, niipalju kui vähegi veel võivad.

Et Gestlasest midagi saada võiks, kui ta oma waimuandisid wälja harida ja seega täiendada võiks, seda tõendavad nii mitmedgi näitused. Matveres elab praegu maamõõtja Frey, sündimise poolest Gestlane, kes juba lapse eas iseäralist himu mehhanikaliste tööde, joonistamise ja muusika kohta avaldas. Ta waatas kodukooliõpetaja järelt mõndagi salajalt ja õppis ise kirjutama. Et ta ka omas teenistuses hoolas ja truu oli, kinkis tale herra, kes ka üks auusameelne mõisnik oli, wabaduse, lastis teda linnas õppida, iseäranis matemaatika teadust ja nüüd on ta kõigeosavam maamõõtja. See on igapäine asi, et need teenijad, keda kodukoolimeistre ja rüütlihuost laste teenistusesse pannakse, peagi kirjutama ja joonistama õpivad, kui nad piisutgi juhatusi saavad, ja mõned saavad seda koguni palja päält nägemisega kätte. Need, kes seda võivad, on oma oskamata kaaswendade vastu uhked, — tunnistas et nad mitte ilma auutundmuseta ei ole. Et suurem osa Gestlasi auu ja häbi vastu tuimad on, tunnistas paljalt, et nende auutundmistaialgi elustada pole püütud. Auusameelised õpetajad on mulle tõendanud, et Gestlased oma loomulisi waimuandeid wäga hästi tõiste Europa rahwaste omadega wõrrelda võivad. Aga et see piinatud rahwas veel nii haritud ei ole, nagu ta olla võiks, ei ole mitte tema oma, waid ta rõhujate süüd. Keiserinna Katarina II astus suure samu talurahwa

julgustuse ja enese lugupidamiseks, uut seadlust väljaandes, et talupojad ka kaaskohtunikud (Beisitzer) kõrgemates kohtudes võivad olla ja et nad kohtunikudega ühes oma kaebealuse kaasvenna asju diendada võivad. Kohtunik on ikka mõisnik ja sekretär Sakslane. Aga mõisnikud mõistavad seda kaunist seadlust nii tühiseks ja mõjutumaks teha, et Gestlaste haridusele jelleläbi vähematgi hääd ei tule. Ehk küll sarnasel talupoja suost kaaskohtunikul midagi võimu ehk mõju ei olnud, (sest 1797 aastast saadik on see uus seadlus jälle ärakaotatud) siiski võis ta ometi seadlusi talurahva seas rohkem tuttavaks teha. Aga ka sellestgi on Gestlastele küll, kui nad näevad, et neile seda auu antakse, uhke Sakslase kõrva istuda ja tema kõrval hääle õigust omandada. Talupoja suost kaaskohtunikude seisukord on niihästi vähe lõbus kui uus. Meid põlatakse niisama, nagu nende töösi kaaswendasidgi. Meile ei pakuta tooligi, vaid nad piavad ühe iseäralise pingi pääle istuma ja küsitakse paljalt seaduse wormi järele ka nende arvamist järele. Nad piavad pitsirimise tarwis küinla põlema panema, mõisnikusuoost meeste ja sekretäri mantlid seljast ära võtma ja töösi sarnaseid madalaid teenistusi toimetama. Kas niisugusel wiisil haridus ja enese lugupidamine edendatud võib saada?

Et lugeja vähegi selget pilku sellest võiks saada, kuidas Gestlane oma herra ees seisab — ja ka tema kõnewiisi tundma võiks õppida, kuidas ta oma herraga kõneleb, seda katsume allpool korda saata. Tema vastused on mõnikord nii kuuwad ja sellejuu-

res ometi nii kentsjakad, et juure waewaga naeru pidada wõib. Ta räädib häämeelega ringtees ja teeb hommikumaa wiisil asja sagedaste juuremaks, kui ta tõeste oli. On näituseks keegi lüüa saanud, ta tuleb seda mõisa herrale kaebama. Ta astub tuppa, pärast seda kui ta juba maja eeskojas mütsi pääst maha wõtnud ja enne tubliste kõhatanud on, paneb käed risti ehk hoiab nad ripakile, ei räägi sõnagi ja jääb soolafambana ahju ehk ukse juurde seisma, kuni herra temaga rääkima hakkab:

„Mis sa räägid? Mis sa tahad?“

Talupoeg: „Sumal teab, armuline herra!“ (Selle juures sügab ta kõrwatagust, wiis, mis kõigi siit talupoegade seas pruugitawaks saanud ja mida nad ikka siis tarwitawad, kui nad Sakslasjega räägivad.)

Herra: „Noh, mis sa siis tahad?“

Talupoeg: „Mull oleks küll midagi herrale teatada, kui aga kuulda wõtate.“

Herra: „Noh, siis räägi. Ütle mis asi on?“

Talupoeg: „Meie külas ei wõi enam keegi elada.“

Herra: „Kuidas nii?“

Talupoeg: „Aru Jüri möllab ja mäsjab nagu hull, pekjab ja lööb furnuks, keda aga kätte saab. Sumal teab, mis tal wiga on, mina sest aru ei saa.“

Herra: „Mis ta siis tegi?“

Talupoeg: „Sumal paraku, mis ta tegi! Ta tuli nagu mõrtsukas mu kallale ja oleks mind koha furnuks löönud, kui ma ta käest mitte ei oleks ärajooksta saanud. Peksnud on ta mind nii, et liha luude päält maha langeb. Waadake aga.“

Nüid tõmbab ta ilma pikema järele mõtlemiseta püksid jalast ära ja näitab häbita neid muhkusid ja haawu, mida ta saanud ja tõendab, et ta kätt ega jalga liigutada ja mitmel päewal tööd teha ei wõi. Ja nüid teeb ta weel ühe laialise kirjelduse löömise algamisest ning põhjustest ja ei lõpeta enne juttu, kui herra ütleb, et sellest küllalt on.

Rahwas on alalise ümberkäimisega Sakslaste ja Wenelastega palju oma esialgulisest loomust, wiisid ja kombeid muutnud. Kui palju ei ole nendest Saksa haridust wastu wõtnud, iseäranis mõisa teenijate seas? Need piawad endid Saksa herrade järele harima, ka jägedaste Saksa keelt rääkima õppima, mis juuremale hulgale ka sugugi raske ei ole. Nende käest tulewad need wiisid ja kombed ka külla talupoegade senna. Need teewad neid järele ja kaotawad selwiisil oma esialgulisi kombeid. Ja kui palju Saksa, Rootsi ja Wene werd ei ole aasta sadade jooksul selle rahwa hulka segatud! Ühe sakslane leiab oma kõigesuuremat rõõmu wärste ilusa Gesti tüdrukku juurest, kui ta teda kaelustab. Kes lähab ja küsib järele, kui palju kasulapsi (sohi) Gestimaa herradel on!

Haritud olekut, ilusaid kunstisid ja sügawat teadust, juurt tarkust jne. otsitakse ühe rahwa juurest ilma asjata, kes walju orjaille all ägab ja ainult põllutööst, kalapüügist ja looma kaswatamisest elab. Keel on weel liig waene ja wähe haritud, aga sellegipärast kauni ja ilusa kõlaga. Nende loo-

mulijed omadused ja waimuanded, arusaamise jõud, õpetamise ja õppimise himu ei ole looduse poolt mitte hooletusesse jäetud, kui neid aga paremine väljahaarida võiks. Ma olen juba näitusi toonud, mis minu tõenduse eest seisawad, neist kes ise rehkendama ja kirjutama on õppinud. Nad warastawad walgukirusega Saksamaa käsitöolistelt, paljalt päälnägemise abil, nende kunstist midagi ära, seepärast ei jalli need ka, et nad nende tegewust päältwaatawad. Mõne nädalaga õpiwad paljud lugema, kuna nad enne A B C-dgi ei mõistnud.

Nad on julged ettewõtjad ja esimesed jonnijajajad. Misjugused hääd soldatid oliwad nad Rootsi walitjuse all! Kes mereääres elawad, need on ikka hääd laewamehed ja madrusjed, sellepärast teeniwad ka mitmedgi Tallina laewade pääl, kes Lübekisje sõidawad. Ilma vähemagi teaduseta julgewad nad kaugele mere pääle sõita. Pääst mõistawad nad suured summad wälja arwata, ja pikade keppide pääl mõistawad nad imestamise wäärt wiijil suured ja tähtjad asjad alalhoida, sagedaste palja märkide waral, ilma arwude ja tähteta. Mis neile liig kõrge, tume ja arusaamata on, seda imestawad nad ja wõtawad külmawerelise „hm“-ga ehk pääraputamisega wastu. Usju, millede tarwitamisest ja kasust nad kohe, filmapilgul, aru ei saa, panewad nad wäga wähe ehk mitte sugugi tähele.

Et nende auutundmus küll juba sügawalt jalgade alla on tallatud, süisgi on ka kordasid ette tulnud, kus Gestlane oma auutundmist mitte misgi

hinna eest haavata ei lase. Üks kroonumõisa rentnik nägi kord üht ilust talutüdrukut ja pakkus tale palju raha ta neiulise amu eest, (kui ta seda tema himudele ohwerdaks). Aga kui see midagi ei mõjunud, ahwardas ta teda. Wahwa tüdruk ei hoolinud ka sellest ja lükkas pakutud sõpruse suure põlgatusega tagasi. Siis lastis mõisnik tale palju piitsahoopisid palja selja pääle laduda. Aga tüdruk jäi siiski kindlaks ja ei annud karwawäärtigi järele, nii et mõisaherra wiimaks isegi tema kindlast ja wankumata meelest aru sai ja ütles: „Ma usun, ta kannatab weel sada hoopu ära, enne kui ta alla heidab.“ Üks niinimetatud mõisa noorherra läks kord oma isa mõisa metsa jalutama, kus ta ühe ilusa talutüdrukuga kokku juhtus. Ta awaldas kohe püüdi selle puhtuse rõõwimiseks. Aga tüdruk lükkas ta rõõwipüüde südikalt tagasi — ja kui junkur liig pääletungiwaks sai, ahwardas ta tale heina hanguga sisse pista, nii et ta ära pidi minema ja tüdruku rahule jätma. Üks teine mõisnik tarwitas omale ifka, kui ta sauna läks, oma talutüdrukuid, üht teise järele, pesejaitks, kus ta nende puhtuse oma lihahimule ohwerdas. Üks nendest, kelle kätte järg tuli ja kes oma herra kurja nõu ette ära aimas, wõttis omale terawa nua ligi, millega ta herrale, kui see ta pääle tungis, nii sügawalt kehasse torkas, et see saadud haawasje suri. — Kolowere grahwil . . . oli ifka see wiis, et ta alati oma kutsarile selga wõmmis, kui see mitte ta tahtmise järele hobuseid küllalt kiirjooksule ei wõi-

nud toimetada. Kord sõitis nimetatud herra jälle sellesama kutsjariga Tallinasse. See pääl tagus ta ifka wanal harjunud wiisil kutsjarile ühtesoodu ru-
 sifatega selga, et see hobuseid rutema jookfule ajaks. Kutsjaril, kes juba küllalt teinud, mis wõinud, kar-
 gas siida täis, hüppas pufilt maha, tõmbas herra karwupidi tõllast wälja ja uhtus ta naha tubliste
 täis. Kui wiha jahtunud oli, tõstis ta herrat, kui takukoona, jälle tõlda. Sinna lähedale jõudes
 andis herra kutsjarile päälegi weel kümme rubla, selle tingimijega, et ta suu piaks. Sellest võib ka
 ühtlasi näha, kui wäga suurel moodsul herrad talu-
 rahwa poolt segadust kardawad tulema. — Major
 v. Handwich oli oma teenijat, kes herra waljuse
 põhjusel ära oli jooksnud, witsstega peksta lastnud,
 ja teda talupojana lühikeseks tehtud juuksstega (pal-
 jaks aetud pääga) külasse tööle pannud. Ta haa-
 watud auutundmus sundis teda oma herrat, kui
 see jahi pääle läks, pöõja tagant maha lastma, nii
 et see filmapilk surunud oli. Süialune jookfis ära,
 andis ennaft aga pärast wabatahtliselt Tallinas
 ülesse — ning oli enne kaaswendadele ütelnud:
 „Mina olen teie suure rõhujaja ja kurnajaja surmanud
 ja teid temast wabastanud, minuga tehtagu, mis
 tahetakse!“ Kui ta oma ettewõtet ühe tõise maakohta
 talupoegadele oli teada annud, oliwad need ütelnud:
 „Nii on õige. Kui sina seda koera maha ei laise,
 siis saab mõni meist seda tegema.“ Kadunud ma-
 jor oli igal pool suure piinajana ja rõhujana tun-
 tud. Ta lastis talupoegi mõnikord tühiste ja

tähtsujeta asjade pärast hirmsal kombel piitsutada. Seda, kes teda maha lastis ei ole ta ialgi tõisiti kui punase pääga koeraks nimetanud, sest et sellel punased juuksed olivad. Metsalisesst inimene sai selwiisil oma teenitud palka. See asi mõjus selajal suurel wiisil mõisnikkude pääle. Nende kartus ei olnud sugugi wähem, kui Prantslaste hirm mässamisese ajal!

Gestlaste seisukord saab omas täies hirmsas kujukus weel enam silmapaistwamaks teoorjuse ja maksude läbi, mida see piinatud rahwas lapsest saadik, piitsahoopide all, mõisale piab tegema ja maksma. Tema terve elu on üks pik raske tööpäew, mille kasu aga mõisaherra kotti lähab. Ta tunneb, pääle joobnud meele rõõmu, ka pühapäewal wähე tõisi kosutusi ja ainult raskusi. Tema osa on nälg, mida ka kõigewiljarikkam aasta waewalt kustutada suudab, sest et saab ju kõik enamiste mõisaherra kätte lähab. Tal on küll põllud ja eluhoone, aga selle saaki piab ta suuremalt osalt oma piinajale ära andma, ja elumaja mõib ta ainult niikaua omaks nimetada, kuni mõisaherral meelde tuleb, teda säält wälja ajada ja kohta tõise kätte anda. Inimese sugu ehmatab ja tundmused hakkawad mässama, kui nende õnnetumate koormatusi nähakse, kuulatakse, luetakse — ja ometi ei ole — oh misjuguse waluga ma seda kirjutan, — niikaua, kui üleüldist parandamist ette ei wõeta, weel niipea kergendust nende waeste hääks loota. Mõisnikkude kasud on nii kõwaste rõhumise ja sundmu-

sega ühendatud, nad on sellejuures nii kindlas seisukorras, et niipea muudatust loota ei ole. Kui talurahwa õigustest ja kohustest juttu on, siis naerab uhke mõisnik, ehk piab seda, kes sarnast asja tale meelde tuletab, narriks. Talupojad on tema omadus, kellega ta teha võib, mis tahab; nad on üksnes tema rikkuse edenemiseks jündinud. Kohused ja õigused, see on: et talurahwast mitte ei pahandataks ja temale ülekohut ei tehtaks, on mõisniku meelest arusaamata asjad, sest talupoegade wastu on kõik teha lubatud. Sellejärele võib mõisnik talupojale niipalju koormatust pääle panna, kui ta aga hääks arwab, ning teoorjust ja maksusid nende käest oma tahtmise järele nõuda.

Arwa on talupojal aega oma põldu harida. Ilusatel suwe ilmadel piab ta mõisa tööle minema ja wiletsamad ilmad oma põlluharimiseks tarwitama. Sellepärast on ta üsna loomulik, et ta põllu päält waewalt poole oja seda jaati saab, mida ta saada võiks ja õige pea juba puudust tundma piab hakama. Ta piab herra juurde wilja laenama ehk kerjama minema, ja see sünnib enamiste juba Märtsi kuul, kus tema kogu wiljawarandus otsa on lõppenud, söödud, müitud ehk mõisa magazini-aita ära on antud. Beaaegu igapäew käiwad talupojad mõisas abipalumas ja oma puudust kaebamas. Ühel puudub seeme, tõine tarwitab hobust; kolmandal on ta eluhoone ärapälenud; neljandal on lehma tarwis; wiendamal on naine ehk laps surnud ja tarwitab surnumatmiseks raha; kuues kaebab mõisa-

walitseja ehk opmanni pääle, kes juurte wõlgate päraft mõisale — kõike ta warandust tahab ära wõtta jne. Mõisnik peab alati laenama ja wähe talupoegi on olemas, kelledel mõisale mitte niipalju wõlga ei ole, et eluajal wõlast lahti wõiksid saada. Kui juurel mõõdul see rahwa julgust ka-handab, see on ilma näitustetagi selge. Palju herrasid ei taha ega soowigi seda, et talupojad neile wõlgu ei ole, waid püüawad kõigest jõuust asja niikaugele ajada, et talupoegadel nendega ifka tegemist ja wõlga piab olema. Kui ta aga milgi wiisil wõlgadest lahti on saanud, siis on tal asja karta, et herra tema maa käest ära wõtab, omale piab ehk tõisele annab ja teda ühe wiletsama maatiiki pääle elama paneb. Küll on üks eeskiri olemas, milles talupoegade teoorjuse ja maksude suurus selgeste ära määratud on. Seda kutsutakse wakuraamatuks. Aga kui talupoegadel herrale niipalju wõlga on, et seda ialgi tasuda ei wõi ega suudeta, siis seisawad nad kõigeraskema sundmuse all, ja kui need midagi ei aita, siis wõib mõisnik neid üksikult ära müia ehk wahetada.

Küid on tarwis meil weel seletada, mis Gesti-laste mõisa orjus ja maksud tõeste on ja kui kaugele mõisa herra wõimus selles tiikis ulatab. Need on peaaegu igas mõisas, sellejärele kuidas herra juhtub tahtma, ihesugsed, sest seaduslised määrused on küll olemas, aga neid ei peeta. „Kel' wägi sel' wõimus,“ see on siin ainuke juhtnõör. On teegi mõisnik ühe uue tegemuse ülesleidnud, mis

kauniste kasu toob, ja saab ta tuttawaks, siis teewad jeda naabrid järele ja mõne aasta pärast on see üle Gestimaa wiijiks wõetud. Kas see töö talupoegade ja nende hobuste jõu kohane on, sellejärele küsitakse arwa. Igal mõisaherral on woli oma rahwalt kõiki töösid nõuda, millest ta kasu saada loodab — ja talupoegade kaebusi selle üle Keiserlistes kohtudes wõetakse arwa kuulda. Talupoeg kannab ikka süüdi ja ta kaebused liikatakse tagasi, jest kes on Baltia kohtute liikmed? Ikka jällegi Sakslased, mõisnikud. Ja päris imestada tuleks, kui need talupoegadele kohtus õigust mõistatjivad, teeksiwad. On talupoeg mõisniku pääle kohtusse kaebanud, siis saab ta mõisas selle julguse eest peksta, muidugi mitte kohtu, waid mõisaherra hääks arwamist mööda, et ta jarnast asja tõineford enam ettewõtta ei julgeks. Sellepärast wõib mõisaherra talupojaga teha, mis tahab, ta warandust müüa, omale pidada ehk ära kinkida. Suwel piab talupoeg nädalas wiis kuni kuus päewa hobusega mõisa tööd tegema ja selle tarwis enesele ning hobusele toitu ligi wõtma. Muidugi ei wõi ta jarnase raske orjuse kõrwal oma põldu korralikult harida. Talwel piab waene piinatud Gestlane herra kasu pääle kõigehullema ja külmemä ilmaga, tormi ja lumesaos käes, jagedaste 10, 20 ja enamgi penikvortmat mõisniku kaupa wedama ja nimelt Narwa, Tartusse Kiiga, Tallinasse ja Peterburi: wilja, põletatud wiina, puid, linu ja tõisi põllusaadusi (protuktifid). Kui palju saawad sellejuures waese-

kesed tühja kõhtu kannatada ja külmutada! On ketraniise aeg, mis terve tali läbi wältab, siis piawad talunaised ja tüttred mõisale ketrama (kehrama), niipalju ja niikaua kui armuline mõisaproua soowib; neid kutsutakse selle asja pärast jagedaste 50—60 hinge mõisa, ilma et selle eest süia ehk wähematgi maksu saaksiwad; nad piawad seda mõisakohusena (wakumaksuna) tegema. Pääle selle piab iga talupoeg igal aastal weel palju kindlaid maksusid mõisale maksma: wilja, kahu, mune, linu, anesid, aiawilja, ja ka koguni weel seatud arw korwisid, nii et ma sugugi liiale ei läha, kui ütlen, et wõisnik tõeste oma rikkalkult kaetud laua taga talupoegade liha, werd ja higi sööb ning ennast sellega nuumab. — Suwel, kui heina- ehk lõikuse aeg kätte on tulnud, käseb herra talupoegi niisugustel päewadel mõisatööle tulla, mil ilmad kõigeilusamad on. Külmad wihmased ilmad on talurahwa põlluharimise päewadeks määratud; sellepärast ei wõi sugugi imestada, kui tema hein heinamaal mädanema lähab, sest et tal mõisatööde pärast ju wõimalik ei ole, oma heina õigel ajal ära koguda. Mis suguse werise südamega peab ta seda päält waatama!

Meie oleme kord ütelnud, et talupoeg nii ja niipalju päewi mõisas tegu piab tegema. Aga kuidas piab ta seda tegu tegema? Tale antakse mõisas tükk maad kätte, mida ta päewas ülestüundma piab, mis jagedaste nii suur on, et sellega keegi ühe päewaga walmis saada ei wõi. Ei saa aga waene talupoeg sellega walmis — noh, siis on ta

laid olnud ja piab seda töistel päemadel järele tegema, see on: äratasuma. Kas ei aja see asi wägisi südant waljemalt tufsuma? Seadusi on ka olemas, mis teoorjuse suurust äramääravad, aga neid ei panda tähele, ehk need on jälle niisugused, et mis üks paragrahw lubab, seda lükkab teine jälle ümber.

Pääliselle piab iga peremees ka weel jalainimeisi mõisatööle saatma ja nimelt: linu lõugutama, loome hoidma (karjakorrad), erneid peksuma j. n. e. See töö ei taha mitte kudagi ega kunagi lõppeda ja nii tuleb sagedaste ette, et taluperemees neli kuni wiis inimest mõisa tööle piab saatma, neile päälegi weel toidust ligi andma, Onn sellele peremehele, kes oma tööd paari inimesega saab toimetada. Sügisel piawad jalatöölised marju, seena, pähklaid jne. korjama — ja ka armuline proua mõistab neid tarwitada ja paneb mehi mõisa lüüdasid tegema, wilja puude küllest maha wõtma jne.; naisterahwad piawad kapsid lõikama, kartulid üleswõtma, pejema, linu lõugutama, willu kraafima, ketrama jne. ja kui seda kõike mitte nende tahtmise järele ei tehta, siis on kuuete ja wemblaid palgamaksimiseks küllalt olemas. — Üks pärisori, kes käsitöölisena tööd teeb, piab seaduse järele 20—25 rubla mõisaherrale aastas maksma; sellegi pärast on wiimastel woli teda igal ajal enda tööle kutsuda, olgu ta kus tahes, ja ainult — palja kõhutäie eest, Tüdruk, kes luba on saanud linnas teenida, piab kõik ehk pool osa oma palgast mõisale ohwer-

dama. Sarnase sundmusega on tihti ka abielu-inimeste lahutamine ühendatud, mõnikord väga kaua aja pääle. Mees teeb siis mõisajakste kasuks ja jõukaks saamiseks tööd ja naine piab vaatama, kuidas oma lapsi toita võib; muidugi saab ta siis peaaegu iga päew tühja kõhtu kannatada. Selle pärast näewadgi palju wanemaid oma lapsi rahulisel meelel ja külmawereliselt suurema ja jaadawad neid ilma vähema leinata hauale.

„Barem nüüd kui pärast, mil ta palju leiba oleks söönud,“ — Sellest tulebgi selle rahwa salaline ja tige olet, sest et nad iga päew kõiksugust ülekohut piawd kannatama, ilma et selleille oma rahutumad olekut tohiksid awaldada. Sellepärast ei hooligi nad mingisugusest kasulikest uuendusest, sest nad teadwad, et kui nad sellest uuendusest kasu hakkaksid saama, siis mõisnikud seda omale fiksid

Tõine ja jällegi väga rõhuv raskeus on sage hobuste suuremine sügisel, mida raske mõisatöö sünnitab. Et omale jälle uut hobust muretseada, piab talupoeg oma Sakstelt selle tarwis raha laenama, seega siis wõlgasid tegema. Pääle lõikust antakse aga tohe maksmise tähtaeg teada ja kui ta selleks ajaks wõlga ära ei maksa, siis tuleb tale kõwa ihumuhtlus. Aga et tähtaega pidada, piab ta oma põllusaadusi selajal, mil nad wähe maksawad, poole hinnaga ära müüma. Ja siisgi piab ta mõisale pääleselle weel raha, rukid, otre, kaeru, lambaid, linu, kanu, wõid, mune, raswa, kottisi jne. umbes

40 rubla väärtuses maksma. Aga kui ta seda täita ei jõua, kas arvab siis lugeja, et Gestimaa herrad piisfide ja wemmalde poolest waesed on! Tõeste, õnnetumat inimest maailmas ei ole, kui Gestimaa talupoeg on. Ja sarnaseid ülekohtu tegusid, (orjust) ja maksusid nõuawad ka hulk õpetajaid. Nad nõuawad niisamasuguse waljusega enda kiriklisi maksusi wõi kohusid sisse ja koormawad neid niisama töötegemisega, nagu mõisa herradgi. Ega nad siis neis tükkides mõisa herradest maha jääda ei taha, et nad mune, linu, wilja jne. nende käest ei nõua! — Sina armas Jumal! Ka wiimast üdi tahetakse talupoegade seest wälja imeda. Mis mõisa neile weel järele jätab, seda piawad nad õpetajale andma, Õnneks ei ole aga ometi kõik õpetajad niisugused metsalised. Nende seas on ka mehi, kellel auus ja inimese-armastaja süda rinnus on; nagu näituseks praost Glanzström Wihkle kihelkonnas ja tema mõlemad wennad Paides ja Jaani koguduses, õpetaja Schwabe Radrina kihelkonnas ja õpetaja Hupel Põltsamaal.

Maks mida talupojad pääle teorjuse mõisnikule piawad maksma, on järgmine: kümme kuuli rükkid jn niisama palju otre, 4 warka kaeru, üks koorm heinu, üks koorm õlge, üks lammas, üks ani kaks kana, 15 muna, kaks naela lõnga, kolm naela willu, kolm naela linu, umalaid ja üks kott. Saaremaal on see maks weel suurem ja mõisnik wõib neid nii tarwitada, kuidas aga ialgi tahab ja meel mõtleb.

Siiamaani kirjeldatud pilt Gestlaste elust annab meile küll õigust, Gestlaste išeäralisi õigusi järele waadata, olgu need siis ka kitsendatud õigused! Ah, mis ma ütlen — õigused! Suurem osa Gesti- ja Liivimaa mõisnikka arwawad, et see, kes mitte mõisniku seisusest ei ole — ja išeäranis talupoeg, hingeline on, kellele mitte midagi õigusi sugugi tarwis ei olegi. Talupoegade õigused on selwiisil wõimatunud asjad ja need seadlused, mis Wenewalitsejate soowil paberi pääle on pantud, ei ole olemasgi, see on: nad seisawad küll paberi pääl, aga neid ei peeta. Seadlused, mis talurahwa hääks ja kasuks ülespantud, on nagu mängupallid ja nagu üks gummist pulk mida nii wijata, keerutada ja painutada wõib, nagu tahetakse, sest keegi ei walwa selle üle, kas nad ka täidetud saawad. Redagit ei ole olemas, kes neid õigusi, mida rahwas waremalt saanud, warjaksiwad ja kaitseksiwad. Mõisaherrad, kes talupoegade ja Riigiwalitseuse wahel nagu läbitungimata seinaks on, ei lasse walitjust talurahwa wiletjat seisuforda näha ja mõistawad seadlusi ikka ära warjata ehk vähemalt nende mõju ja wõimu kahandada. Kõigeparemad seadlused ei wõi milgi wiisil oma mõju awaldada, sest et nende täitmine ainult mõisaherrade käes seisab, nagu seda üksnes Gesti- ja Liiwimaalt liig selgeste näha wõib.

Täieste wõõriti arwamine on, kui ustakse, et uute Riigi walitjuste seadluste, ukaside ja mõisnikkude maapäewa otsuste läbi Tallinas ja Riias Gestlaste saatus parandatud on saanud. Mõisaherradel

on tuhanded kawalused ja wigurid selged, millede abil seadluste mõju otsa lõpetada võivad. On talupojal kaebada tarwis, siis piab ta kohtusse kaebama, kus kaebe aluste kaaswennad tema kohtunikud on ja kus tal ühtegi häält ei ole, mis tema seisuse poole hoiaks. Mis selles asjas päris orjade hääks tehtud, aga mittel mingisugust hääd järelduft ei olnud, on Keiserinna Katarina II. walitsuse ajast pääle sündinud. Ka ei wõi sugugi tõendada, et wabameelne waim, mis uutes seadlustes walitseb, milgi wiisil pärisorjuse fergenduse pääle wõiks mõjuda. Rodufaristuse nime all tehakse koguni kõiksuguseid hirmsaid ja halastamata tegusid ja sellewastu ei ole mingi sugust abi, niikaua kui ihunuhtlustel õigust on terwist rikkuda ehk elule kardetawaks jaada. — Wiimne maapäewa otsus aastal 1785 pidi talupoegade olekut mõisnikkude kõrwal lähemalt äramäärama ja kindlaks seadma; ta oli Keiserinna Katarina mõisniku kogule Peterburist ette pannud, et talupoegade koormatusi fergendataks; see olla, nii üteldi, tema soow ja tahtmine, et selleks üleüldised käsud wälja antaks. Aga järgmisel aastal suri Keiserinna ja tema soowidest ja tahtmisest ei tulnud muud wälja, kui et mõisniku kogu piisut hirmu oma tegetuse üle tundma hakkas.

Kindlusteta õigused, mida mõisniku kogu hädasumnil, Riigiwalitsuse pääletungimiste mõjul wõimaliku kitsendustega wälja andis, on wiimse maapäewa otsuse järele järgmised:

1. „Talupoja warandust ei wõi keegi tema käest

ära wõtta." Kuidas pidi farnafel maal lugu olema, kus niifuguse seaduse tegemine tarwiline on! Sellejärele otjustades ei olnud Gestlafel enne selle seadluse wäljaandmist mingit warandust, ka siis mitte, kui ta oma maksud ja kohused ära wiendas, Ah, ei, kõik oli herra jagu, ta wõis tema maad omale wõtta, wõis teda ta urtsikust wälja ajada, kui tah-
tis, wõis mõlemaid tööle ära anda ehk müüa. Nüüd aga piab tal ühekorraga waranduse õigus olema ja keegi ei tohi seda rikkuda. See asi oleks kõik wäga ilus, kui elutarkus selle wastu ei räägiks. Ma elasin 12 aastat selle rahwa seas ja peaagu igal nädalal olin ma tunnistajaks, et talupojalt ta warandus ja omadus ära rööwiti, ning teda ühe kõlbmata maatiiki pääle elama pandi. Aga ometi nüüd ei ole mõisnikul ilma põhjuseta luba seda teha. Kas on siis nüüd mõisnikude wägiwaldne talupoegade rööwimise aeg möödas? Jah, paberi pääl küll, aga paraku, — ta ei ole talurahwa seisukorras mitte midagi parandanud ega muutnud. Meilt ei wõeta nüüd mitte enam põhjuseta, waid mitmel põhjusel nende omandus ära. Põhjusteid selleks võib üleliigse koormatuse läbi tergeste leida. Mõisnikkudele on waba woli jäetud, rahwale niipalju maksu ja koormatuse pääle panna, kui palju aga iganes soowivad. Paljud matawad sellepärast ka oma jula raha ahnete ja werejanuliste herrade eest maa sisse maha. Mis aitab siin siis seadlus, et talupojalt keegi tema warandust wõtta ei wõi, kuna ometi maksude suurust ei ole äramääratud? Sellejärele ei

ole siis Gestiastel ikka weel mitte mingisugust oma-
duse õigust, ehk tal jeda küll Riigivalitsuse teades
piab olema.

2, „Mõisnikudele pärisorjade ihumuhtluse as-
jus piirid panna, mille üle nad mitte astuda ei
tohi. Pisukesi jüididid tuleb 30 piitsa hoobiga ka-
ristada ja suuremaid näituseks, sõnakuulmata olekut,
väikest wargust jne. kõigerohkemalt 10-ne paari
witstega nuhelda ja iga paari witstele tuleb kolm
lööki armata.“ —

Kas jarnaheid seadlusi niijuguksale inimestele
teha, kes muudugi juba kõige metsalisesmal ja
hirmsamal wiisil rõhutatud saamad? Kõigewähema
effituse eest nuheldi Gestlasi kahe kümne paari wits-
tega ja iga paariga ei löödud mitte kolm korda,
nagu seadus määrab, waid sellega pekseti niikaua,
kuni witsast paljas waris (tüwi) järele jäi ja kuni
peksetawalt nahk ja liha maha langesiwad. — See
seadlus anti juba 1765 aastal wälja ja uuendati
wiimse maapäewa pääl uuesti. Mis see aitab?
Kodukaristuse nime all kestawad ikka weel toored
ja metsikud teod endisel wiisil edasi. Ja kas siis
piits terwisele vähem kahjulik on kui wits? Demaga
wõib weel rohkem kahju teha kui wiimsega. Üks
baron von Ue . . . n, laskis üht inimest, kes ette-
waatamata olefu läbi üht kuuri oli põlema minna
lasknud, nii hirmsal wiisil witsstega üle ja üle
weriseks peksta, et ta suri. — Kapten von B . . . h . f
wõttis Pärnumaal ühest pulmast osa ja leidis jäl
pruudi omale nii meeltmööda olema, et ta kahele

oma teenijale kõhe käsku andis, et need pruudi selle auurikkumiseks tema kätte toovivad. Saadikuid aeti aga pulmaliste poolt wemmaldega tagasi. Ta saatis siis omale käepärast olemast battaljonist neli meest sinna, kõwa käsuga, pruuti wägiwaldselt tema kätte tuua. Et nende käsi aga paremine ei käinud, saatis ta kahetja meest kas pruuti ehk selle isa oma kätte tooma. Need tõiwad pruudi isa tema juurde. Hirnus inimese näoline metsaline nõudis niid wanakeselt, et see oma tütre üheks ööks tema juurde lubaks — ja kui see seda lubada ei tahtnud, laskis ta wanakesele 100 kepihoopi anda, nii et wanake meeletumalt maha langes. Nii jäi kohtu poolt üle kuulamata. Waadake sõbrad, see on Gestinga talupoegade nuhtluse kergendamine! — Major B . . . I, kes oma halastamata meele läbi mitmele inimesele otja pääle on teinud ja wangiwõtmise kartusel ära põgenes, tuli Baidesse. Aga siit oleks teda kindral-kuberner von Brown'i tabamise käjul kinniwõetud, kui tale sellest mitte poleks ette teadust antud. Nuhtluseks kaotas ta oma mõisate üle walitsemise õiguse ja anti see õigus tema naese kätte. — Üks prona von Drennik laskis oma mõisa tüdrukutele, kui need lõnga mitte küllalt peenikeselt ei olnud ketranud, linu ümber sõrme mässida ja põlema pista. Kui nad siis haawatud sõrmedega peenemat lõnga ei wõinud ketrata, kui enne, nuheldi neid hirmsal kombel weriseks ja pääle selle piinati neid ka weel näljaga. Nii jääb nendanimetatud kodufaristus ikka abinõuks,

mis igasugustele metsalise tegudele ukshed ja aknad lahti teeb. Mõisnikkudel ei olnud selle seadluse tegemise juures vähematgi nõu talupoegade oletut fergendada. Nõustal 1793 kaebati üht mõisnikku oma metsalise waljuse ja halastamata meele pärast kohtusse. Kohtud leidfiwad kaebtuse põhjendatud olema ja mõisnik sai selle eest — ühe sala-manitfjuse wõi ähwarduse. Talupoegade adwokati wiiti üle piiri (wangi), sest see oli kohtu ees ütelnud, et pärisorjus mitte loomulik ei olla, waid et see wilatfate seadluste põhjusel elule olla teffinud. Kui fagedaste saawad wooruslikud talutüdrukud werifeks peksetud, kui nad endid mitte oma rõhujate lihahimu ohwriks ei anna! Kas see ka talurahwa nuhtluse fergendamine on? Oh teie werejarulised mõisnikud! Kuidas wõite kord oma tegusid selle kohtuniku ees wabandada, kellele kord oma metsalife tegudest aru piate andma! Fsegi piinamist arwatafse kodufaristuse nime alla. Keda mõnda kuritööd arwatafse teinud olema, seda peksetafse ja piinatafse niikaua, kuni ta ennast fiiidlafeks tunnifstab. Kas ta seda teinud on ehk mitte — seda ei fufjita. Urwan nüid, et neift näitustest selle seadluse punkti kohta füllalt on. Nüid lähme ühe tõife seaduse punkti juurde.

3. „Tulewikus ei pia enam üksigi inimene üle piiri äramiitunud ehk awaliste turude pääl enam-pakkumife teel ära antud saama. Fseäraniis ei tohi abieltu farnafe müimife läbi lahutatud saada.“

Sellest seadlusest hoolimata olen ma kümme

forda tunnistajaks olnud, et Gestlasi Wene-
laste jekka ära müiti. Muidu müiti talupoegi awa-
liste turgude ehk oksjonite pääl ära. Ehk see küll
aastal 1765 ära on keeldud, siisgi ei ole pääas-
jas ometi midagi muutunud, sest igas Tallina ja
Riia nädalalehe numris leitakse weel, et inimesi
üksikult ja perekonna wiisil, nagu loome, müia pa-
futakse. Wiimsel maapäewa otsusel on jällegi üks
jamm selle auutama inimese müümise wastu astu-
tud ja selleläbi, et ainult kõlbmata ja kahjulikud
inimesed, mida ka nende enda kaaswennad tõeks on
tunnistanud, igaihele äramüitud tohiwad saada.
Selwiisil ei lahutada küll enam abielusid, aga
ometi kistakse wanematelt lapsed, õdedelt wennad,
et neid Wene kasupüüdjatele ja wabrikantidele ära
müia. Kroommõisate talupoegadel on selle wastu
palju paremad õigused olemas. Neid ei tohi ialgi
äramüitud saada ja selle käsu täitmisest pannaakse te-
rawalt tähele, aga waeste pärisõisate talupoegade
kätte ei anna keegi seda õigust. Weel aastal 1790
nägin ma Halliku mõisas kolm meest, keda juba
enne warguse pärast mituforda witstega oli nuhel-
dud, Pärnusse, ja aastal 1794 aastal seitse meest
Siberi Nertshinskiisse asujateks ära müüdama.

4. „Piab teoorjus selgemalt ära määratud ja
kindlad tööpäewad seatama, mille järele mõisaherra
mitte oma hääksarwamist mööda talupoega töötada
lasta ei tohi.“

Aga jarnane seadlus on ju pääle jada aastat
niinimetatud wafuraamatutes maksaw olnud. Kas

jellepärast mõisatöödel ja maksudel, omad piirid on? Meie oleme näinud kui palju ruumi vägiwald ka jelles asjas leiab. Mitmel ja mitmel viisil saavad jellest seadlusest hoolimata kõik tööd omavoliga juurendatud, maksud kahelkordselt nõutud jne. Kõigeuueim maapäewa otsus on küll ütelnud, mis sündima piab, aga kuna üks herra seda seadlust piab, astuvad sellekõrval kümme temast üle. Nii ei ole ka sellel seadluse punktil mingit mõju.

5. „Piab talupojal waba woli olema, ülekohtuste nõudmiste ja liig suurte rõhumiste all häda-
korral põhjendatud näitustega oma herra wastu kohtus kaebduft tõsta.“

Wõi nüüd on talupojal ometi kord õigus ja luba oma mõisaherra pääle kaebada tohtida. Oh tal oli see luba juba 1765 aastast saadik, aga ta ei wõinud ega tohtinud seda ometi mitte tarwitada! Ja kuidas wõib sellel seadlusel mingit mõju olla, kui siisgi mõisnikul waba woli on, kaebajaid ära müia? Milwiisil wõib ehk tohib talupoeg sarnasel seisukorral mõisniku pääle kaebada? Urwa on ette tulnud, kus talupojad enda ülekohtuste rõhumiste wastu kohtutes on abi otsinud, sest nad teadwad, et nad ialgi säält õigust ei saa, waid selle julguse eest mõisas koguni weel peksta saawad. „Teie joowite wägisi talurahwa adwokatiks hakata“, ütles mulle kord baron von Clodt, kui ma ühe pärisorja eest seisin, kellega ülekohtusel kombel ümber käiti. Kohtutes ei ole adwokatidel ega sekretäridel parem lugu. Mis aitab siis waeße Geste-

lasele see luba kaitset otsida, mis aitab tale see wilets õigus, selle aastasaja häbi ja teotus, kui nende üdiimejate wägew jeltskond jeda, kui ta nende ärajooksmist juureks kuretsööks seletab ja piab? Sellepärast ongi neile see wanasõna tekkinud, mida nad selle kohta tarwitawad, kes mõisniku pääle kohtusse kaebdust on tõstnud: „Ta läks omale witsju tooma.“ Ja tõeste tean ma kordasi, kus talupoegade kaebtused kohtus mitte üksnes tagasi ei liikatud, waid neid selle eest ka weel hirmsal kombel wits- tega nuheldi. Nii on siis see seadlus ennem kah- juks kui kasuks.

6. „Abielu himuliste abielusse astumine ei pia mitte Mõisajafste waheletulemise läbi rifutud saama.“

Ka jeda seadlusest ei jäta mõisnikkude wägi- waldne rõhuline rikkumata. On herrasid, kes ta- lupoegadele ette kirjutawad, misjuguise tüdrukuga ta abielusse piab astuma, ja kui talupoeg sellega rahul ei ole, siis piab wits ja piits Mõisajafju oma eesmärgile aitama. Wanemate hää ei maksja selles asjas midagi, waid mõisaherra armuline aga mitte hää tahtmine. Et rahwast oma mõisates enam- dada, soowiwad jeda palju, jah, sunniwad koguni, et noored mehed endale wõõrastest mõisadest (wal- dadest) naised wõtma piawad. Aga need herrad keelawad jälle jeda, kui nende tüdrukud tõise walla nooremehega abielusse astuda piiaiwad. Sellegi- pärast ei tohi abielusse astumised keelatud saada ja ülemalt poolt anti paljude kaebduste pääle teada,

et üksigi mõisaherra peigmehele mõrsjat keelata ei tohi. Naise ihaldaja kaebab oma herra tuetamisel wõõra mõisaherra päale, sest et ta selle wõimuse all ei seisä, keda ta pahandanud. Sunnib teda aga tema oma herra kellegiga abielusse astuma, siis waikib ta, sest et tema ja ta naine kõik oma eluaja tema piitsa all piawad elama. § . . . I oli üks mõisniku kodukoolmeister, kes niijamajugune toores meesaline oli, nagu ta mõisaherragi, ühe mõisatüdriku äraeksitanud ja tunnistas seda mõisnikule ülesse. Wiimne ei pannud seda asja sugugi imeks ega tunnistanud kõlbmataks, waid ütles: „Küllap selle asjaga õigesti saame,“ ning lastis filmapilk ühe noore mehe oma ette tulla ja pani talle kaks tingimist ette, kas tahab ta tähendatud tüdrukut ühes kahe lehmaga naiseks wõtta, ehk ta saab 10 paari witsu sellesama paiga pääl. Wuidugi wõttis noormees ennem tüdruku omale naiseks, kui et peksu oleks kannatanud. Tihti tuleb ette, et noormees, just niijuguse tüdruku naiseks piab wõtma, keda mõisaherra enne ära rikkunud on. See loomuwastaline tegewus on kõike armastuse tundmist talupoegade südamest kaotanud. Talupoeg ei tea ilust wähematgi, waid on rahul, kui aga naene hästi tööd teeb. Sellepärast ütlewad ka mõisaherrad: „Ah mis teab talupoeg ka armastusest, kui ta omale tööka naise wõtab, sellest on talle küllalt.“ Armas Jumal. Teie kõrgeste sündinud rõhujad! Teie olete Gesslastelt kõik nende paremad tundmused alla rufunud, ka armastuse tundmist,

mis õmeti kõigerõhutumal orjal waba piaks olema, ei ole teie puutumata jätnud!

7. „Talupojal on õigus oma herra käest kewadel seemne- ja leiwawilja oma tuetamisjeks nõuda.“

Sellest seadlusest nähakse, et ta palju enam herrade kui orjade kasuks on tehtud. Kuidas piaksiwad põllud haritud, talupojad süia saama, kui neil seemne wilja ega ka leiba ei oleks! Mõisnikud laenawad neile ka küll suuremalt osalt wilja, aga nad nõuawad juuri kasumaksusid ja päälegi on see ju nende südameseow, et talupojad nendega igawesed wõlglased piaksiwad olema. Meie oleme seda juba ülemal pool nimetanud. Mis ütleb mõistlik lugeja sarnase seadluse kohta?

8. „Kardetawates, iseäranis külgehakkawates haigustes on maakonna- ja haawaarstid kohustatud, talupoegadele abi muretsema.“

1783 aastast saadik on igasse maakonda üks arst ja kaks haawaarsti ametisse seatud, kes talurahwa terwise hoidmise eest piawad hoolitsema. Kui nüüd waesed pärisorjad ka niisama palju maksiwad, nagu mõisaherradgi, siisgi on nende terwise hoolitsemine halenaljakas. Talupoja haigusest toob tohtrile keegi käskjalg sõnumid ja selle umbse teatuse pääle piab ta rohtu kirjutama. Aga kui kümne kuni 15 penikoorma kaugusele arsti järele piab mindama ja teda kodus ei ole — eks siis wõi selle aja sees haigeid inimesi perekondade kaupa ära surra. Tohtre abi on sellepärast Gestimaal ainult rikastele ja ega siis imeks panna ei ole, et

Gestlane jõolapuhujate, nõidade ja tarkade käest oma haiguse vastu abi otsima läheb!

Niisugune on see vilets seadluse fogu, mida Gestlaste õiguste laiendamiseks ja parema käekäigi hääks on valmistatud. Kui neid seaduse punktiisid rohkem piaks olema, siis nimetagu seda mulle. Niikaua kui Gestlased mõisnikkude rõhumise all seisawad, on kõik waewa nägemised ilmaasjata, mida Gestlaste käekäigi parandamiseks ette võetakse. Saaksiwad talupojad wabadust ja Keiserlistes kohtutes juuremaid õigusi, arwatakse neid rahwause liikmeteks ja niisamaõigusteks riigialamateks, nagu mõisnikudgi on, siis ei oleks niisugusid seadlusi enam tarwisgi, mis nende omadust ja nende lojusena müümisel kaitsema piab.

Sarnaste viletsate seadluste ning hirmsa rõhumise põhjusel ei ole sugugi imeks panna, kui talupojad mitukorda katsumud on, wabadust, seda kõigekallimat warandust, mis ialgi olla võib, kätte saada. Gestlased ja Vätlased püüawad igal parajal filmapilgul orjust oma kaelast ära raputada ja endist wabadust kätte saada. Uuem ajalugu on rikas näitustest et isegi kõigemetsikuma ja toorema rahwa juudames wabaduse püüdmine elule on ärkanud. Tõsi on, et kui Gestlased äkijelt wabaks saaksiwad, mõisnikkudel nende wiha all õlpu ei oleks; aga seda ei oleks tarwisgi äkki muretsema, waid pikkamisi samm samult. Mõisnikkude wastus sellele, kes Gestlaste wabaõigusest juhtub kõnelema, on järgmine: „Gestlased ei ole mitte wabadusele küpsed, neile oleks

juureks õnnetuseks, kui neil herrasid ei oleks, kes nende eest muretsewad.“ Aga see on paljas tühine sõnade kõlm, ilma iseäralise tähendusega, kate, mille alla mõisnikud oma toorest ja halastamata walitsemise wõimu warjata tahawad. Sellega tahawad nad näidata, nagu oleks neil pärisorjade hää käekäigi kohta ihalik hool ja mure; nagu Gestlastel mitte küllalt mõistust ei oleks, kodanlist wabadust tarwitada. Kas siis orja-põli neile õnneks on? Meie oleme juba eespool näinud, kuidas selle õnnega lugu on. Estitiks on nad Gestlasti loomadega ühte liiki seadnud ja nüüd tõendawad nad, et nad wabaduse tarbeks kõlbmatad olla. Oh ei! Nii sügawale ei ole Gestlased ja Lätlased annugi weel mitte langenud, nagu palju Ungria ja Böömimaa pärisorje, kes Joosep II poolt pakutud wabadust tagasi lükkasiwad ja wägivaldselt wabaelule pidiswad sunnitud saama. Mõisnikud on neile ainult seda püüdmist (wabaduse püüdmist) ainult wäga raskeks, wõimatumaks teinud. Paljud katsed, mida nad selle kalli waranduse kättesaamiseks teinud, sägegad mäsjud ja ärarjooksuised on kindlaks tunnistuseks, kui sügawale wabaduse ihaldamise juur neis on tundunud. Mäsamise waimu on Gestlaste seas weel küll ja küll leida, millest ma aga ruumi puuduse pärast õige täielist ja selget pilti ei wõi anda. Niipea kui Gestlased mingit lootust ehk kiiret wabaks-saamiseks omandawad, hakkawad nad kohe mõisaherradele wastu. Sarnast püüdmist tuli isaäranis aastal 1788 ette, uue pääraha pääle-

panemise ajal, mille läbi nad endid täieste mõisnikkude ifke alt lahti pääsnud arwasiwad olema. Nsi oli aga paljalt wõõriti arusaamise põhjusel tekkinud, sest talupojad arwasiwad, et nad nüüd ühe kindla pääraha maksmise läbi kroonule, Keiserlisteks alamateks on saanud — ja orjuse ning seega mõisnikkude wõimuse alt täieste pääsenud. Märatsemise ja mõne piiblisalmi wõõriti jelletamise põhjusel, mida mõned talupojad laiali laotasiwad, nagu oleks nüüd pärisorjus otja lõppenud ja iga Kristlane olla waba inimene — sai kisa ja kära ifka suuremaks. Neil oli warsti palju järeltkäijaid ja asi oleks peagi hirmsaks mäsjuks muutunud, kui selle wastu juba mitte aegsaste sammusid poleks astutud. Suba oli, kui neid mitte mitmekordse tungiwa nõudmise pääle wabaks lasta ei tahetud, üle maa tumedat segadust ja käärimist tunda. Jaanipäew on, nagu wiist iga lugeja teab, Gestlastele suur pidupäew, mida nad mõnesuguste lõbustustega pühitšewad. Arwati, et rahutumad seda päewa enda mäsjamise pääle algamise päewaks oliwad määranud, mil nad kõiki Sakslasti äratappa tahtsiwad. Nad kogusiwad sagedaste salgakaupa kofku ja ähwardasiwad ning teotasiwad mõisaherrafid. Paar kompaniit sõjawäge saadeti rahu alalhoidma ja need pidiwad terawaste rahutumate üle waltwama. Jaanipäewa pühitšemine keelati mäsju kartuse pärast ära, nii et nad mäsju algamiseks parajat silmapilkku ei wõinud leida. Kui rahu jälle jalale oli seatud, ei tahtnud üksigi mõisnik tunnistada, et

tema mõisas keegi rahutu oli olnud, ehk küll sel-
geste teati, et paljud mõisaherrad Jaani päevaks
oma mõisatest jalaja linna olivad põgenenud. Selle
sündmuse juures ei kaotanud ükski mõisnik oma elu,
ainult mõned talupojad maha arvatud, kes sõjaväe
šalkadele vastu panema olivad hakkanud. Kui kõik
möödas oli, võtiti mässunõuliste ninamehed ülesse
ja mõisteti neid pääle walju ihumihkluse Siberi
osalt sunnitööle, osalt lagedamate kohtade pääle
elama. (Wist asunikudeks). Sellegipärast ei taht-
nud talupojad mõnes mõisas pääraha mitte enam
mõisaherrale, waid Keiserlistes kohtudesse ära maksta,
šepärast, et neil mõisnikkudega midagi tegemist ei
oleks ja nad enda õigusi ei kaotaks. Eks ole see
asi tunnistuseks, et Gestlased wabaduse jaoks küllalt
küpsed on? Wististe oleksiwad mõisnikkudest sel kor-
ral paljud oma elu kaotanud, kui sõjawäge mitte
käepärast ei oleks olnud.

Nii lõpetab raamatu ees otsas nimetatud
Sakslane oma kirja ning tõendab lõpeteks, et ta seda
kindla tõe põhjal on piidnud kirjutada. Ta ütleb
neid ise oma filmaga näinud, ise teada saanud ja
ise üleestähendanud olema. Et ta tõtt kõneleb, seda
wõib iga wanem Gestlane, kes maal elanud, tõeks

tunnistada. Lugeja on siit raamatust omale wististe kaunis selge pildi meie esivanemate elust saanud ja saab nüüd ehk mõnegi asja pääle tõise prilli läbi waatama, kui seniajani.

Wististi ei saa lugeja ka oma auusaid, (aga väga õnnetumaid) esivanemaid, milledest see raamat jutustab, mitte põlgama, waid auukartuses neid mälestama ja nende hirmsast saatusest kaastundes südameliselt õsawõttma. Ta saab nende kangelaste pääle uhke olema, kes kõigeraskemat risti, mis siin kurjas. ilmas iganes olla wõib, ilma mingi süita on kannatama pidanud; kes kõigehirmsamast orjapõlwest end auusaste on läbi wõidelnud, siisgi weel ellu ja iserahwaks jäänud — ning mis weel kõigekallim — ka weel terve, tugewa ja tegewa, tööka ja waimurikka järeltulewa suu on sigitanud, meid, nende lapsi — nüüdist tublit Eesti rahwast! Nii kaugele kui inimesesuu ajalugu ulatab, ei ole sarnast wägilase wastupidamise jõudu ja püha kannataja suurust ialgi enne maailmas nähtud, nagu meie kirkikindlad esivanemad seda oma otsata pikal orjaajal maailmale owaldanud on. Sa piirita pik neetud orjaaeg, Eestirahwa imestamise wääriline eluwisadus on sinust wõitu saanud ja samub nüüd üle sinu haigewa haua mehise julguse ja rõõmsa lootega

tundmata tulewikule vastu, wahwaste wabaduse ja walguse poole!

Ragu lugeja teab, on auusameelne Dr. Petri jeda kirjeldust jelleaegse Wene riigi abitantsterile pühendanud, kes Ündsa Keisre Aleksandre I minister ja usalduse mees oli; Seepärast wõime julgeste otjustada, et je wägew kirjeldus ka nimetatud Keisrile tuttawaks sai ja siis wististe ka suurepäraliselt Gestirahwa wabaduse pääle mõjunud on. Ja nüüd on meil ka arusaadam, miks pärast see suur Wabastaja just Gestimaad kõigeennem on wabastanud. Sellest järgneb, et Dr. Petri kõigeesimese suure samu Gestimaa wabaduseks on astunud. Ta on esimese sihi meie pimedast orjapõlwe põlisest laanest läbi raijunud wabaduse ja walguse riigi poole. Ja misjugune palaw inimese-ia õiguse-armastus, suurmeel, painumata õiglus paistwad ta kirjelduses igast sõnast wälja, Teda on jelle suure kardetawa töö pääle tõeste tõsine Kristiust waimustanud ja julgustanud, Riisjugune kangelase meel wõib ainult tõsisel Kristiinimesel olla!

Tuttaw on, et ka auus Dr. Merkel oma tulised kirjatööd Balti orjapõlwe vastu eelnimetatud Baltimaa wabastajale Keisrile on pühendanud ja

nimelt ka oma väga haleda, liigutawa, waimu- ja luulerikka jutu „Wanem Jmanta“ ja nendega meie wabastujeks palju raskest eeltööd teinud ja selleks kõiki paremaid wõimumehi waimustanud on. Seda väga suurt waewa, mida need suuremeelsed mehed meie hääks on näinud ja kõike seda tagasi- samist, õelust, teotust ja põlgtust, mis nad selle oma mehise töö eest tagurpidiste poolt on kannatama pidanud, tasugu neil Jumal taewas mitme millioni- wõrra ja õnnistagu nende järeltulėjaid tuhatkordselt, kui neid ehk weel olemas on! Jäägu nende kahe auumehe mälestus unustamataks ja Gesslastele igaweste kalliks!

Olgu see raamat meile õigeks mõõdipunktiks Gesslaste elule saja aasta eest ja nüüd. Ta õpetagu meid suurte Wene Keisrite suuri hääteguisid ja isalikkude heldust kalliks pidama ja neid kustumata, tännulikul meelel, truuks Gesti südames kandma. Ta kihutagu meid ka suurt suuremeelelist Wene rahwast armastama ja auustama, kelle õiglasjed painumata pojad meid elu parandustes unustamata Wene Keisrite kaastegelased ja käsutäitjad on olnud. Need auusjad Wene mehed on palju enam meie eest wägewate waenlaste wastu wõidelnud ja palehigis meie kasuks töötanud, kui meie rahwas sellest teab

ja arusaada jõuab, sest nüüd ei wõi meie seda weel täielikumalt awaldada. Aga küllap see nende auus töö edespidi meie rahwale ka tuttawaks jääb.

Jah, Suguwend!

Mis me' eluõnneks olnud,
On kõik Keisre armust tulnud.

Wäljaandja.

